ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 105, Haziran 2020, s. 309-336

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43463>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
9.05.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.06.2020

Arş. Gör. Yasemin IŞIK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
yasemin_261@hotmail.com

YUSUF AKÇURA VE ZİYA GÖKALP'TEN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'E TÜRK KİMLİĞİNİN İNŞASI

Öz

Düşüncelerini toplumsal ve siyasal sorunlara çare ararken keşfeden Türk aydını, Batı'nın üstün özelliklerini yakalamayı amaçlayarak Batı karşısında ezilmemenin, birlik içerisinde güçlü bir Devlet olarak devam edebilmenin yöntemlerini sorgulamıştır. *Türk düşünüşü*, modernleşme sürecine bağlı olarak gelişmiş; "*modernleşme olgusu*" etrafında dönüp durmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk aydını, çeşitli formüllerle kimlik arayışına girişmiştir. Türk İnkılabını "*milliyet*" ve "*medeniyet*" prensiplerine dayandıran Mustafa Kemal Atatürk'ün "*bütünleştirici Türk kimliği*" kurgusunda şüphesiz bu düşünsel birikimin etkisi büyüktür. '*Türkçülüğün Manifestosunu ortaya koyan isim*' olarak anılan Yusuf Akçura'nın "*Üç Tarz-ı Siyaset*" eserindeki "*seçenekçi*"; '*Türkçülüğün fikir babası*' olarak anılan Ziya Gökalp'in "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" eserindeki "*sentezci*" yaklaşımı milliyetçilik akımının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Türkçülük akımını, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla yeniden şekillendiren Mustafa Kemal Atatürk, geliştirdiği milliyetçilik anlayışı üzerine Türk kimliğini inşa etmiştir. Bildiride Yusuf Akçura'nın ve Ziya Gökalp'in üçlü tasnifleri temelinde Atatürk'ün inşa ettiği ve günümüzde de geçerliliğini koruyan "*Türk kimliği*" kurgusu, Türk aydınının düşünsel çabası çerçevesinde *karşılaştırmalı* olarak ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Düşünsel Alt Yapı, Kimlik, Türk Kimliği, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Mustafa Kemal Atatürk.

CONSTRUCTION OF TURKISH IDENTITY FROM YUSUF AKÇURA AND ZİYA GÖKALP TO MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Abstract

The Turkish intellectual, who discovered his thoughts in search of solutions to social and political problems, questioned the methods of not being oppressed in the face of the West and of being able to continue as a strong state in the Union by aiming to capture the superior characteristics of the west. The Turkish thought developed due to the modernization process; it revolved around the “*phenomenon of modernization*”. Since the second half of the 19th century, Turkish intellectuals have sought identity with various formulae. There is no doubt that this intellectual accumulation has a great impact on the “*Integrative Turkish identity*” of Mustafa Kemal Atatürk, who based the Turkish Revolution on the principles of “*nationality*” and “*civilization*”. Yusuf Akçura’s “*optionalist*” approach in the “*Three Styles of Politics*” and Ziya Gökalp’s “*synthesizer*” approach in the “*Turkification-Islamization-Modernization*” which is referred to as the ‘*father of idea of Turkism*’, played an important role in the development of the current of nationalism. Mustafa Kemal Atatürk, who reshaped the Turkism current with the establishment of the state of the Republic of Turkey, built Turkish identity on the understanding of nationalism he developed. In the declaration, the fiction of “*Turkish identity*”, constructed by Atatürk on the basis of the tripartite classifications of Yusuf Akçura and Ziya Gökalp, which still remains valid today, will be considered comparatively within the framework of the intellectual efforts of the Turkish intellectuals.

Keywords: Intellectual Infrastructure, Identity, Turkish Identity, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Mustafa Kemal Atatürk.

Giriş

Sosyal bilimlerde farklı açılardan tanımlanmaya çalışıldığından çok yönlü olarak değerlendirilen “*kimlik*” kavramı, genel olarak ‘*insanın sahip olduğu bütün özelliklerin bir bütünü*’ ifade etmektedir’ diyebiliriz. Terim olarak *kimlik* (*identity*), aynılığı ve sürekliliği içeren Latince “*idem*” kökünden türetilmiştir. Türkçede ise *kimlik*, “*kim*” soru kökünden türetilmiş olup aynı şekilde zorunlu bir mensubiyeti (*aidiyet*), aynı olmayı, tek olmayı, hangi kişi olmayı ifade etmektedir. *Kimlik*, kolektif aidiyetlerden *katıldıklarımız*, *arzularımız*, *hayallerimiz*, *kendimizi tasavvur etme*, *yaşama (ilişki kurma)*, *tanınma biçimimiz* gibi hayattaki duruş yerimizi bildiren niteliklerin toplamı şeklinde tanımlanmaktadır (Dalbay ve Avcı 2018: 18; Türkbağ 2003: 213; Bostancı 1998: 39; Gözübüyük Tamer 2014: 84).

İnsanoğlunun kendisini ve kendisi dışındaki dünyayı anlamlandırma, açıklama arayışı yaşam boyu devam eden bir ihtiyaçtır ve ortaya çıkan “*Ben kimim?*”, “*Ben nereye aidim?*”, “*Diğerlerinden farkım nedir?*” soruları *benliğin*; dolayısıyla *kimliğin* tanımını işaret etmektedir (Dalbay ve Avcı 2018: 18). Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğünde ise *kimlik*, “*toplumsal bir varlık olarak insanın kim olduğunu, nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin; hüviyetin bütünü*” şeklinde tanımlanmaktadır (tdk.sozluk.gov.tr).

Tarihî süreç göz önüne alındığında kimliğin *toplumsal yönünün* milletler açısından hayati bir öneme sahip olduğu dikkat çekmektedir. “*Kimlik hem insanın kendini nasıl gördüğü hem toplum tarafından nasıl görüldüğü hem de sahip olduğu sıfatları kendi içinde yoğurup nasıl dışa vurduğunu kapsamaktadır.*” İnsanoğlu bir toplumda, kültürde dünyaya geldiği ve yaşamına devam ettiği için onun bireysel kimliği, toplumsal kimliği ile birlikte, etkileşimli olarak oluşmaktadır (Gözübüyük Tamer 2014: 85). Aidiyet sadece bireysel özelliklerde değil; aynı zamanda insanın hangi kültür birikiminin içinde belirlendiğini, hangi birikime, tecrübeye bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Türkbağ 2003: 215; Gözübüyük Tamer 2014: 85).

Kimliğin oluşumunda *toplumsal yön* dikkate alındığında; *birey-toplum ilişkileri, iktidar-kimlik ilişkileri, değişen sistem-kimlik ilişkileri, üst-kimlik* gibi tartışmaların ön plana çıktığı ve bu tartışmaların “*kimlik inşası*” sorunsalını işaret ettiği görülmektedir.

“*İnsan neslinin doğumu ile ortaya çıkan ve kişi, aşiret, kabile gibi temellere dayanan kimliğin inşasını*” insanlık tarihiyle başlatabiliriz. Toplumsal bir varlık olarak insanın kendisine özgü taşıdığı tüm özellikleri ve şartlarını tanımlayan “*kimlik*”; eski terimi ile “*hüviyet*”, *millî devlet* oluşumunun ortaya çıkmasıyla özel bir tartışma alanının unsuru olmuştur. “*Kimlik inşası*” meselesi de *modernleşme süreçlerinin* ortaya çıkardığı olgularla (*toplumsal ve kültürel değişim, birey-toplum-siyasal iktidar etkileşimi, ideoloji ve kimlik, kültürel yabancılaşma, eğitim vb.*) bağlantılı olarak değerlendirmeye alınmıştır. Batı’nın *Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi* sürecinde oluşturduğu ‘*modernizm*’ ile bağlantılı olarak tartışmaya alınan *kimlik inşası meselesi*, Batı dışı toplumlar için de aynı kavramsal, kuramsal ve metodolojik temellerde ele alınmaya çalışılmıştır. Çünkü Batı kendi sürecini tamamladıktan sonra Batı dışı toplumların kültürlerini kendi nesnesi haline dönüştürmeyi; modernleşme süreçlerine müdahaleyi özel bir proje olarak takip etmiştir. Oysaki her ülkenin *kavim, millet, sosyal sınıf, tarihî-toplumsal-kültürel yapısına* göre şekil özelliklerini gösteren “*kimlik meselesi*” farklı özellikler arz etmektedir (Karpas 2009: 57-61; Dalbay ve Avcı 2018: 18-19; Ekincikli ve Işık 2019: 266-267).

Kimlik inşası, 19. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmelerden sonra, 20. yüzyıl boyunca da modernleşmiş ve merkezleşmiş devletlerde iktidarların en ciddi çabalarından olmuştur. Yeni ulus devletlerin oluşum sürecinde *toplumsal ve kültürel değişim* görevini üstlenen iktidarlar, kendi ideolojilerini benimsetmek ve devamını sağlamak adına “*kimlik inşası, yeni nesil yetiştirme, eğitim*” meselesini merkeze almıştır. İktidara sahip ideolojilerin “*bilgi ve eğitimi, kitle iletişim araçlarını*” elinde, kontrolünde tutması siyasal meşruiyet için zorunlu görülmüştür. Ulus devletlerin oluşum sürecinde *öğretmenlere-okula* “*ulusu kurma-kimlik inşası*” gibi kutsal bir görev yüklenmiştir. Ulusal ideoloji ve buna bağlı siyasal kültürü, yeni kimliği üretmenin, yaymanın aracı olarak “*eğitim*”, *millî* ve aynı zamanda *modern-laik* yurttaşlar yetiştirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla “*kimlik inşası*” *olgusu*, siyasal iktidarların ideolojisine göre dönemsel değişiklikler göstererek günümüze kadar gelmiştir ki yeni dünya düzenine uygun kimlik oluşturma-nesil yetiştirme politikası 21. yüzyılın en önemli sorunsalı olarak görülmektedir (Özyurt 2013: 9-12; Ekincikli ve Işık 2019: 267).

Çok uluslu Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurarak *millî devlete* geçişi sağlayan Mustafa Kemal Atatürk, modern Türkiye’de *yeni Türk kimliğini* hem Batı hem de Batı dışı toplumların süreçlerinden farklı olarak, kendine has tarihî özellikleriyle kurgulamıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin kimlik inşası meselesi, metodolojik anlamda çok geniş bir tarihî çerçeve içinde, Türk-Osmanlı toplumunun yapısı ve kimlik-kültür değişimi göz

önünde tutularak mukayeseli bir biçimde incelenmelidir (Karpas 2009: 17-18/57; Ekincikli ve Işık 2019: 268).

Mustafa Kemal Atatürk'ün, “*Ne Mutlu Türk'üm Diyene!*” sözüyle özetlediği ve halen geçerliliğini koruyan, “*bütünleştirici Türk kimliği*” kurgusunu Türk milliyetçiliğinin gelişim sürecinde aramak gerekmektedir. Böyle bir önem dahilinde araştırmada; Yusuf Akçura'nın ve Ziya Gökalp'in üçlü tasnifleri temelinde Mustafa Kemal Atatürk'ün inşa ettiği ve günümüzde de geçerliliğini koruyan “*Türk kimliği*” kurgusu, Türk düşününün gelişimi çerçevesinde karşılaştırmalı perspektiften ele alınmıştır.

Türk Milliyetçiliğinin Gelişiminde Düşünsel Alt Yapı

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı, dünya tarihi açısından önemli bir dönemeç olmuş; Batının birkaç yüzyıllık zaman dilimi içerisinde gerçekleşen hızlı, şaşırtıcı değişim süreci Batı dışı toplumların yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Türk düşününün ortaya çıkış süreci de bu dönemeçtedir. Türkiye’de toplumsal ve siyasal sorunlara çare ararken bulunan *Türk düşünüsü*, “*modernleşme olgusu*” etrafında dönüp durmuştur.

Osmanlı aydını çözülmekte olan Devlette, Batı karşısında ezilmemenin yöntemlerini sorgulamış; Batının üstün özelliklerini yakalamak amacıyla da *yeni kimlik arayışlarına* girişmiştir. Osmanlının içinde bulunduğu durumdan kurtulması, toplumsal bütünlüğü için formüle edilen, bazılarının devlet politikası olarak uygulandığı “*fikir akımları, düşünce sistemleri*” Cumhuriyet’in kuruluş felsefesinin ve büyük Türk İnkılâbının düşünsel alt yapısını oluşturmuştur. *Osmanlıcılık (İttihad-ı Anasır, İttihad-ı Osmani)* ve *İslamcılık (Ümmetçilik)* fikir akımlarının geçerliliğini kaybetmesinden sonra; *Türkçülük* ve *Batıcılık* akımları yeni dönemin şartlarına göre dönüştürülerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti, “*milliyetçilik*” ve “*medeniyetçilik*” prensipleri çerçevesinde kurulmuştur.

19. yüzyılda Avrupa’da *meşrutiyet* ve *cumhuriyet* görüşünün, *milliyetçilik* akımının yaygınlaşması sonucu etkisinin Osmanlı topraklarındaki birçok ulusta da hissedilmesi; sürekli isyanların çıkartılmaya başlaması üzerine, Avrupa ekolünde yetişen bazı aydınlar (Avrupa’da eğitim almış ve dönmüş olanlar) mevcut sisteme karşı çıkmışlar ve Batılı anlamda *ilk aydın hareketini*; *ilk özgürlük hareketini* başlatmıştır. “*Genç Osmanlılar*” adı verilen grubun başlattığı “*Yeni Osmanlı Hareketi*”, Devletin içinde bulunduğu duruma çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. Yeni Osmanlılar, 1865’te “*özgürlük*” ve “*adalet*” isteyen gizli bir cemiyet kurarak bir araya gelmişlerdir. Sonradan üye sayısı 245’e yükselen bu gizli örgüte “*İttifak-ı Hamiyet*” adı yakıştırılmışsa da gerçekte örgüt adının “*Meslek*” olduğu anlaşılmaktadır. Mücadelesini basın yoluyla yapmış olan Cemiyet’in içerisinde *Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Nuri-Mehmet- Rifat* ve *Agâh Efendiler* bulunmuştur. Avrupa’nın özgür ortamında yaptıkları yayınlarla düşüncelerini geliştirme olanağı bulan Yeni Osmanlı Hareketinin finansörlüğünü *Mustafa Fazıl Paşa* üstlenmiştir. Yeni Osmanlılara “*İkinci Kuşak Tanzimatçılar*” da denilmektedir (Akşin 1992: 141-142; Akşin 2012: 28-29; Nohutçu 2007: 554-555).

Devlet kurumlarında yetişmiş olan Yeni Osmanlılar, bu sayede Devlet personeli ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş; görüşlerini *Tasvir-i Efkâr* Gazetesinde ifade etmiştir. “*İnsan hakları, eşitlik, hürriyet, adalet, vatan sevgisi, Meşrutiyet, Meclis sistemi, anayasal sistem vs.*” gibi konuları işlemişlerdir. “*Vatan ve hürriyet*” şairi olarak tanınan *Namık Kemal*, grubun öncü entelektüeli olmuş ve Osmanlı vatanında yaşayan herkesi “*vatandaş*” olarak tanımlamıştır (*İttihad-ı Anasır*). Yazıları ve özellikle şiirleri yalnız kendi kuşağını değil; kendisinden sonraki

kuşağı da çok etkilemiştir. Mustafa Kemal Atatürk de bu kuşağın içindedir (Mardin 2015b: 17-94; Akşin 2012: 29-31).

Bu muhalif gruba Fransa'da "*Jeune Turquie*" denmiştir ve "*Genç Türkiye*" söylemi Namık Kemal ve Ali Suavi tarafından da kullanılmıştır. Bunlardan önce "*Jön Türk*" tabiri ilk olarak Mustafa Fazıl Paşa'nın yayımladığı bir arızada kullanılmıştır. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de bütün ihtilalciler için bu isim kullanılmıştır. Batı örnekliğini seçen, Meclise yönetimi bırakmak isteyen Osmanlı aydınlarının ortak adı "*Jön Türk*" olmuştur (Mardin 2015b: 41-47).

Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun *bir Anayasa'nın yürürlüğe girmesine ve seçilmiş üyelerinin ülkenin idaresini üstleneceği bir Meclis'in toplanmasına, Müslüman ve gayri müslim tebaaya yurttaşlık ve ittihat duygusu aşılamaya* bağlı olduğunu düşünen bu aydın grup, 1876'da İlk Anayasa "*Kanun-i Esasi*"nin kabul edilmesi ve Meşrutiyet döneminin başlamasında etkin rol oynamıştır.

Fransız İhtilali'nin Avrupa'nın siyasî ve fikrî hayatında meydana getirdiği değişiklikler 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde de kendisini hissettirmeye ve bilhassa Müslüman olmayan halk arasında milliyetçilik düşüncesinin hızla yayılmaya başlamasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan herkesi *dil, din, ırk, mezhep* ayrımı yapmaksızın kanun önünde eşit görmek; Osmanlılık duygusu ile Osmanlı toplumunu oluşturmak, toplumsal eşitliği sağlamak, "*Osmanlı Vatandaşlığını*" kurmak amacıyla ortaya çıkan "*Osmanlılık*" fikir akımının başlangıcını II. Mahmud'un vatandaşına hitaben özgürlük sözüne atfeden çoktur: "*Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hristiyanları kilisede, Yahudileri de havrada görmek isterim.*" *Tanzimat Fermanı* ve *Islahat Fermanı*, *Kanun-i Esasi* ile *I. Meşrutiyetin* ilanında etkili olan Osmanlılık düşüncesi, *dine dayandırılan millet olma anlayışından vatandaş olma anlayışına geçiş çalışması* olmuştur. Fransız Devriminin etkisiyle yayılan milliyetçilik akımının etkisiyle ard arda Osmanlı Devleti'nde ayrılıkların yaşanması önlenememiş ve Osmanlılık zamanla geçerliliğini yitirmiştir. Aydınlar ve devlet adamları farklı unsurları Osmanlılık fikriyatında Devlete bağlama düşüncesiyle Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik akımının etkilerini yıkmak istemişlerse de ayrılıklar önlenememiştir (Cöhce 331-340; Özçelik ve diğerleri 2001: 60; Ahmad 2016: 165).

Osmanlı-Rus Harbi'nin (93 Harbi) başlamasıyla II. Abdülhamid'in Meclis'i tatil etmesi; ardından kendi mutlakiyetçi yönetimini sürdürmesi üzerine aydın hareketi (dağınık halde olan aydın hareketi) birdenbire toparlanmaya başlamış ve ilk "*Jön Türk*" teşkilatı kurulmuştur. Bunlar, kendilerinden önceki Genç Osmanlıların çözüm yollarını takip etmişlerdir; öncelikli amaçlarından birisi Meclis'in tekrar faaliyete geçirilmesini sağlamak olmuştur (Nohutçu 2007: 556).

Bir anlamda Genç Osmanlıların (Yeni Osmanlılar) ideolojik varisleri olan *Genç Türkler*, 19. yüzyılın sonlarında çıkmış ve 20. yüzyılın başlarında faaliyet göstermiştir. Her iki hareketin liderleri de halkın içinden çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatının nedenlerini sorgulayarak birçok siyasî ve kültürel faaliyete başlayan Genç Türkler, Genç Osmanlılar gibi Osmanlı Devleti'ni ıslah etmeyi; modern ve anayasal bir Devlet haline sokarak kurtaracaklarını ummuşlardır. "*Genç Türkler*" ve "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*"nin tarih içerisindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanmaktadır ve bunlar 1860'larda üretilmiş bir ideolojiyi kendilerine şiar edinmişlerdir: "*Osmanlı Devleti'nde meşrutî yönetimle padişahın yetkilerini*

kısıtlayarak; siyasî iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmayı sağlamak” (Mardin 2015a: 33-35; Ahmad 2016: 163-165).

Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet olarak doğan “Jön Türk” teşkilatının adı “İttihad-ı Osmanî”dir. 1889'da İstanbul'da bulunan Askerî Tıbbiyeli beş öğrenci; Hüseyinzade Ali, Diyarbakırlı İshak Sükûtî, Ohrili İbrahim Etem (Temo), Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit ismini taşıyan beş arkadaş, “İttihad-ı Osmanî” adında Cemiyet kurmuşlardır. Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'nun başı çektiği gizli örgütün başlıca etkinliği; zaman zaman kendi aralarında toplanıp Namık Kemal ve benzeri özgürlükçü yazarların yapıtlarını okumak olmuştur. “İttihad-ı Osmanî”, bir çeşit gizli fikir kulübüdür. Ahmet Rıza Bey ise Paris'te “İttihat ve Terakki Cemiyeti”ni kurmuştur. 1895'te Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temasa geçilmiş ve onun telkinleri sonucunda “İttihad-ı Osmanî” örgütünün adı “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” şeklinde değişmiştir. İlk Nizamname (Tüzük), 1895 yılında hazırlanmıştır (Zürcher 2002: 130-131; Nohutçu 2007: 556-557; Akşin 2012: 39).

Hızla destekçi sayısını arttıran “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Ermeni isyanlarıyla mücadelenin en hızlı olduğu dönemde Ermenilerin istekleri noktasında Abdülhamit yönetimine karşı çıkmakta haklı olduklarını; fakat bunu tek başlarına değil, bütün Osmanlı halkları ile birlikte Cemiyet bayrağı altında yapmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla Cemiyetin bu şekilde ortaya çıkması özgürlükçüler ve genel olarak aydınlar üzerindeki baskıyı yoğunlaştırmıştır. Birçok ittihatçı yurtdışına; özellikle Fransa'ya kaçmak zorunda kalmıştır. 1896 ve 1897'de iki darbe tasarlansa da her iki sefer de niyetleri ortaya çıkmış ve başarısız olmuşlardır (Akşin 2012: 39-40).

Ahmet Rıza ve Halil Ganem, Paris'te “Meşveret” adlı Fransızca bir gazete çıkarmaya başlamış ve İttihat ve Terakki'nin Paris Şube Başkanlığını Ahmet Rıza yaparken 1896'da yerine Mizancı Murat geçirilmiştir. Bu seçimde sebep olarak; “Ahmet Rıza'nın inançlı bir pozitivist haline gelmiş olması ve dini reddedişinde çoğu Jön Türk'ün kabul edemeyeceği kadar aşırıya kaçması” gösterilmiştir. Yeni Şube Başkanı Mizancı Murat, “Mizan” adlı dergiyi çıkarmıştır (Mardin 2015a: 65; Zürcher 2002: 132; Nohutçu 2007: 557).

“İttihat”, birleşme, birlik olma; “terakki” ise gelişme, yükselme, ilerleme demektir. Pozitivizmin iki dürtüsü olan “düzen” ve “ilerleme” kavramlarını Ahmet Rıza, örgütün adında kullanmıştır (İttihat ve Terakki). Halka karşı güveni olmayan Ahmet Rıza, “elit teorisinde” Osmanlı Ordusunun yeni görevinin Devletin parçalanmasını engellemek olduğunu belirtmiştir. Ahmet Rıza'ya göre Osmanlı toplumunu kurtaracak olan meşrutiyetten çok “yeni bir insan tipi”, “yeni bir kimlik” yetiştirmektir. Yeni insan tipi “ekmeğini alınının teriyle kazanan, menfaatini kimsenin zararında aramayan adam” olacaktır. Bu da bilimi ve eğitimi yaygınlaştırarak sağlanacaktır (Akşin 2012: 40-41; Nohutçu 2007: 557).

Cemiyetin yeni Şube Başkanı Mizancı Murat ise Rusya'daki Rusçuluğun teşvikine karşı, Türkiye'de Türkçülüğün yerleşmesine çalışmıştır. Mizancı Murat, milli bir kültür yaratmaya çalışmıştır ki bunu batılılaşmanın bir devamı olarak görmüştür. “Siyasî bir elit yetiştirme çabası” Mizancı Murat'ta görülmektedir. J. J. Rousseau'dan etkilenerek “sosyal mukaveleyi”, “biat müessesesiyle” değerlendirmiştir (Mardin 2015a: 65-66; Nohutçu 2007: 557).

Önemli Jön Türkler arasında “Abdullah Cevdet” ve “Prens Sabahattin” de bulunmaktadır. Abdullah Cevdet, kültür sorunlarını çözümüleden önce politika

yapılamayacağını düşünmüştür. Türklerin kültür seviyesinin yükselmesi ile memleketin ilerlemesini doğru orantılı olarak görmüştür. “İttihat” isimli dergiyi çıkaran da Abdullah Cevdet’tir. Cevdet’te “*tesanütçülük öğretisi*” de hâkim bir düşüncedir. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yeniden canlanması Prens Sabahattin sayesinde olmuştur. Sultan Abdülhamit’in kız kardeşiyle evli olan Damat Mahmut Paşa’nın oğlu olan Prens Sabahattin, babası ve kardeşiyle birlikte Fransa’ya kaçmıştır. “*Adem-i merkeziyeti ve hür teşebbüsü*” savunan Prens Sabahattin, Osmanlı toplumunun özelliği olarak *memur zümresinin hükmü altında olmasını* göstermiştir. Sabahattin’de de Ahmet Rıza ve Mizancı Murat’ta olduğu gibi bir “insan ideali” vardır: “*hür, bireysel hareket edebilen, özgür karar verebilen vs. gibi*” (Mardin 2015a; Nohutçu 2007: 557-558).

Osmanlı Gazetesi ve Şuray-ı Ümmet Dergisi, Jön Türklerin diğer yayın organlarıdır. Osmanlı Gazetesi, İshak Sükûti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmet, Halil Muvaffak, Akıl ve Refik Beyler tarafından çıkarılmıştır. Gazete, soyut da olsa “*halk*” kavramını vurgulamıştır. 1902’den sonra Jön Türklerin “*Osmanlı Hürriyet Perver Cemiyeti*” grubunun yayın organı haline gelmiştir. Şuray-ı Ümmet Dergisi, 10 Nisan 1902’de yayına çıkmıştır. Türkler, Batı medeniyetine katılmadıkları için eleştirilmiştir. Ayrıca Avrupa basınında çıkan Türk aleyhtarı yazılar dergide şiddetle karşılanmıştır. Sami Paşazade Sezgi derginin başında bulunan isimdir (Mardin 2015a; Nohutçu 2007: 558).

Dağınık Jön Türk hareketini bir merkezde toplamak, ortak bir program çizmek amacıyla 1902 yılında Paris’te I. Jön Türk Kongresi toplanmıştır. Çeşitli yerlerden gelen 40 kadar delege sorunları tartışmıştır. Bir kısım, askerî kuvvet kullanmaktan bahsetmiştir. Ermeni delegeler ise bunun da yetmeyeceğini; Avrupalı Devletlerin müdahalesinin gerekli olduğunu savunmuştur. Prens Sabahattin her iki görüşü de benimsemiş; ancak dış müdahalenin İngiltere, Fransa gibi demokrat devletlerce yapılması şartını koşmuştur. Bu kararlara Ahmet Rıza ve arkadaşları (Dr. Nazım, Yusuf Akçura gibi isimler) karşı çıkmıştır. Böylece Jön Türk hareketi bölünmüştür. Prens Sabahattin’in başında olduğu grup, “*Müdahaleci Grup*”, ana teşkilattan ayrılmış ve “*Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*”ni kurmuştur (Akşin 2012: 42-43).

Jön Türk Hareketinin İkinci Kongresi; 1907’de Paris’te toplanmıştır. Ahmet Rıza’nın egemenliği altında cereyan eden yirmi oturumluk Kongrede beyanname hazırlanarak Abdülhamit yönetiminin kusurları sayılmış ve üç noktada anlaşma sağlanmıştır: “*Padişahı tahttan feragate zorlamak, tüm Osmanlılar için eşitlik ve özgürlük temeline dayalı bir Parlamento kurmak, bu amaçlara ulaştıracak politikaları tespit için sürekli bir ‘Komite’ kurmak*”. Kongre, silahlı ayaklanma yöntemini de benimsemiştir. Makedonya’da eylemler başlatılmıştır (Akşin 2012: 43-44).

1905 başında Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olan ve Şam’da 5. Orduya atanan Mustafa Kemal, buradaki “*Vatan*” adlı örgütü “*Vatan ve Hürriyet*” ismiyle değiştirmiş; sonra Selanik’te bir şubesini kurmuş; ancak burada fazla kalamadığından *Vatan ve Hürriyet* gelişme gösterememiştir. Rumeli’de asıl örgütlenme 1906’da kurulan “*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*” ile olmuştur. Ahmet Rıza Bey’in başını çektiği *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* ile Makedonya’da örgütlenmiş bulunan; çoğu Türk, genç asker ya da mülki memur ve mektepli olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*, 1907 yılında “*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*” adı altında birleşmiştir (Zürcher 2002: 134-135).

1908 yılında 2. ve 3. ordudaki ittihatçı subayların da eylemleri sonucu II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin gelmesiyle “*gazete, dergi, kitap*” olarak büyük bir yayın furysı

başlamıştır. *Kadın hareketleri (örgütlenmeler, yayınlar), işçi hareketleri (örgütler, grevler)* ortaya çıkmıştır. 1909'da *Anayasada değişiklik* gerçekleştirilmiştir (Örneğin; padişah, sadece sadrazamı ve şeyhülislamı atama hakkına sahip bulunuyordu. Meclis, sadece kabinenin güvenoyu almaması durumunda feshedilebilecek, feshedilme durumunda 3 ay içerisinde seçimler yapılacaktı). Muhalefet ortaya çıksa da Mecliste ittihatçılar ağırlıkta olmuş ve *İttihat Terakki Cemiyeti* karşısında muhalefet, *Hürriyet ve İtilaf Fırkasında* birleşmiştir (1909-Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası; 1910-Ahali Fırkası; 1910-İştirak Dergisi-Osmanlı Sosyalist Fırkası; 1911-Hizb-i Cedid...) Meşrutiyetin gelmesinden sonra oluşan özgürlükçü ortamda Prens Sabahattin de Avrupa'dan dönmüş ve İttihat ve Terakki'den umduğunu bulamadığı için onun adamları *Ahrar Fırkasını* (Partisini) kurmuştur. (Akşin 1992: 46; Nohutçu 2007: 559-560).

Meşrutiyetin ilanı için örgütlenen ve II. Meşrutiyetin ilanında çok büyük rol oynayan "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*", 1908-1913 yılları arasında hükümetleri kontrol eden "*egemen bir güç*" olmuştur. 1913 yılında da kendisini "*Siyasi Fırka*" olarak ilan etmiştir. Bu tarihte başlayan tek parti iktidarı I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar sürmüştür (1918). Kasım 1918'de son Kongresini yapan İttihat ve Terakki, "*Teceddüt Fırkasına*" dönüştüğünü ilan etmiştir ve liderleri (Talat, Enver ve Cemal Paşalar) arkadaşlarıyla Avrupa'ya geçmek durumunda kalmıştır (Hanioglu 2001: 482-483).

İttihat ve Terakki; *ekonomik ve sosyal kalkınma* yönünden girişimlerde bulunmuştur. "*Milli bir toplum*", "*millî bir devlet*" yaratma yönünde çaba harcamıştır. Toplumsal ve kültürel bakımdan değişme zorunluluğunu, modernleşme hareketinin temel bir parçası olarak kolayca kabul etmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan siyaset, partiler, kültürel alanda tartışmalar (*Latin harflerinin getirilmesi, tesettürün şekillendirilmesi, kadın hakları, eğitimde modernleşme vb. gibi*) Cumhuriyet dönemine miras olarak taşınmış, aktarılmıştır. Mustafa Kemal'in de bu süreçte aktif olduğu göz önüne alındığında, "*II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyetin siyaset laboratuvarıdır*" düşüncesinin doğruluğu anlaşılmaktadır. İttihat ve Terakkinin bu anlamda yapı özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür: *Türkçülük* (büyük çoğunluk Türk ya da kendini Türk sayan ve Türkçü eğilimler besleyen kişilerdir), *Gençlik* (gençler egemendir), *Yönetenler sınıfından olmak* (genellikle memur ve subaydılar), *Mekteplilik* (çoğunluk Batı tipi yüksek okul öğrencileri ya da mezunlarıdır), *Burjuva zihniyetli olmak* (Türkleri Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri düzeyine yükseltmek amaçtır) (Akşin 1992: 46; Akşin 2012: 46-47; Nohutçu 2007: 558-559; Ahmad 2016: 165).

II. Meşrutiyet döneminin başlıca fikir akımları şunlardır: *İslamcılık, Batıcılık, Sosyalizm Türkçülük*.

"*Osmanlıcılık*", kurtuluşu *vatandaş olmakta; ittihad-ı anasırda, farklı unsurların bir araya gelişinde, bütünlüğünde* görmüşken; "*İslamcılık*" kurtuluşu din birliğinde (İslam Birliği'nde) görmüştür. İslamcılara göre toplumun temel direği "*dindir*". Dinle milletin bir olması, tüm Müslümanların halifenin etrafında birleştirilmesi amaçlanmıştır. İslam Halifesi, Osmanlı Padişahıdır ve tüm İslamlar halife etrafında birleştirilmelidir. Yeniden güçlenebilmek için de İslamiyet'e dönüş; Devletin dinin hizmetine konulması, şeriat kurallarının uygulanması, meşruti sistemin bir İslamî rejim haline getirilmesi gereklidir. II. Abdülhamit döneminin resmî ideolojisi-politikası *İslamcılıktır (ümmeçilik)*. *İçeride Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı hedefleyen İslamcılık, dışarıda da dış güçlere karşı İslam kamuoyunun birleşmesini hedeflemiştir*. "*Sırat-ı Müstakim*", İslamcılığın dergisi olduğu halde Abdülhamit

döneminde düşünsel gelişim denetim altında olmuştur. Dolayısıyla İslamcılık fikir akımının da asıl gelişimi II. Meşrutiyet döneminde olmuştur denilebilir. İslam'ın halk üzerinde etkin kılınarak, batılardan (hurafelerden) arındırılmasını; bazı değerlerin Osmanlı kültür ve değerlerine uygun hale getirilmesini, İslam coğrafyasının sömürge olmaktan kurtarılmasını amaçlayan İslamcılık düşüncesinin dergisi “*Sebilürreşad*” olmuştur. İslamcı düşünürler olarak; *Namık Kemal, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Musa Carullah, Sait Halim Paşa, M. Şemseddin Günaltay, İsmail Hakkı İzmirli, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Memet Ali Aynî* gibi isimler sayılabilir. Çağdaşçı olmayan İslamcılara örnek olarak *Ahmet Naim* ve *Mustafa Sabri* gösterilebilir (Cöhçe 340-343; Nohutçu 2007: 561-562; Akşin 2012: 73; Özçelik ve diğerleri 2001: 60-61).

“*Batıcılık*” düşünce akımı pek çok adlandırma ile karşımıza çıkmaktadır; *Garplılaşmak, Muasırlaşmak, Asrileşmek, Medenileşmek, Çağdaşlaşmak* gibi. Duraklama dönemine girmiş olan Osmanlı Devleti'nin geriye doğru gidişini durdurmak amacıyla batılılaşma zorunlu görülmüştür. Askerî alanda başlayan süreç giderek Devletin tüm kurumlarına yansımıştır. Fransız Devrimi'nin kavramları ve düşünürleri Yeni Osmanlılar aracılığıyla aydınlar arasında yayılmıştır. Başta *Pozitivizm* olmak üzere Batı felsefesi aydınlar aracılığıyla; İttihat ve Terakki'nin etkisiyle ülkeye girmiştir. 1908'de Meşrutiyetin yeniden ilanı Batıcılık, bir düşünce akımı biçimini almıştır. Devletin kurtuluşunu Batıcılıkta; Batının ilerlemiş felsefesi ve teknolojisini Osmanlı Devleti'ne getirmekte gören aydınlarımız birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Aydınlarımız ideolojileri ne olursa olsun Batıcılığa bakış açılarına göre de sınıflandırılmıştır: *Modernist İslamcı, Modernist Türkçü* gibi. Hilmi Ziya Ülken “*Batıcılık*” akımını dört grupta ele almaktadır: *Tanzimat medeniyetçileri-Osmanlıcılık (İttihad-ı Anasır) için Garpçılığı isteyenler (Satı Bey ve Emrullah Efendi); Kabahati toplum yapısında bulanlar ve Anglosakson toplum yapısını geliştirmek isteyenler (Prens Sabahattin ve çevresindekiler); Servet-i Fünûn ve Umum-u İktisadiye ve İçtimaiye Dergileri çevresinde toplanan pozitivistler (Ahmet Rıza); Batıya hayran radikal Batıcılar (İçtihat Dergisi-Abdullah Cevdet)*. Batının kültürünün değil; medeniyetinin alınması gerektiğini savunan isimler *Tevfik Fikret* ve *Celal Nuri*'dir. *Kılıçzade Hakkı* ve *Rıza Tevfik, Süleyman Nazif* de Batıcılardandır. Batıcılık düşünce akımı süreci boyunca tartışılmış; halen de tartışılmaktadır. Bu süreçteki bilgi, birikim ve tecrübe modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin doğuşuna katkı sağlamış ve Atatürk ilkelerinden “*İnkılâpçılık*”ı karşılamıştır (Cöhçe 353-355; Ülken 2014: 287-291; Nohutçu 2007: 562; Akşin 2012: 73-74; Özçelik ve diğerleri 2001: 63-64).

İştirak Dergisi'nin çıkarılması, Eylül 1910'da *Osmanlı Sosyalist Fırkası*nın kurulması ve Hüseyin Hilmi'nin faaliyetleri “*sosyalizm*” akımını işaret etmektedir; ancak bu akım zayıf kalmış, hiç etkili olmamıştır (Akşin 2012: 78).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün ortaya koyduğu “*Milliyetçilik*” ilkesinin temelini oluşturan “*Türkçülük-Turancılık*” fikir akımı ise Balkanlarda ve Arap ülkelerinde isyanlar, ayrılıklar baş gösterince Osmanlıcılık ve İslamcılık düşünce akımlarının zayıflaması sonucu geliştirilmiştir. *Türkçülüğün iki boyutundan bahsetmek mümkündür: Osmanlı Türkleri arasında kaybolan Türk kimliği arayışı; Bilinçlenen Türkler tarafından toplumsal birliğin kurulması*. Devletin kurtuluşu Türkler üzerinde oluşturulacak bir yönetimde görülmüş ve Devletin ancak dili, dini, soyu ve ülkesi bir olan topluma dayanarak ayakta kalacağı; Türklerin millî bilince ulaştırılmasının şart olduğu düşünülmüştür. Avrupa'da gelişen Türkoloji çalışmalarına paralel olarak II. Mahmut ve Abdülaziz devrinde gelişme gösteren hareket, II. Abdülhamit döneminde bir fikir hareketi haline gelmiştir (Ali Suavi (1839-

1878)'nin 1869 yılında Paris'te çıkardığı *Ulum Gazetesinde* yazdığı “*Türk*” başlıklı makalesinden beri, Osmanlı aydınları arasında Türkçülük düşüncesi yayılmış; Askerî Mektepler Nazırı Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892) bu düşüncüyü yazılarıyla 1870 yıllarında Harbiye öğrencilerine telkin etmiş; daha sonra Fransız müellifi Leon Cahun'un Orta Asya Türklerinin tarihi kahramanlıklarını destanlaştıran “*Introduction a l'histoire de l'Asie*” adlı eseri bazı değişikliklerle Necip Âsım (1861-1935) tarafından tercüme olunarak “*Türk Tarihi*” başlığı ile 1899'da yayımlanmış ve kitap genç nesilde romantik bir milliyetçilik havası estirmiştir). İlk önce kendini “*edebiyatta*”, “*dilde sadeleşme*” tartışmalarında göstermiş olan bu fikir doğrultusunda dergi ve gazeteler çıkarılmış; “*Türk Lisanı*” ön planda tutulmuştur. *Millî Tarih*, *Millî Coğrafya* konularında dikkat çeken Türkçülük akımı, Osmanlıcılık ve İslamcılık önemini kaybettiğçe güçlenmiştir (93 Harbi sonrası Kafkaslar; sonra Balkanların büyük bir kısmı gitmiş, Arap toprakları da elden çıkmıştır). Kafkaslardan ve Balkanlardan Anadolu'ya göçlerin yaşanması; Rusya'da yaşayan Türklerin milliyet bilincine ulaşması ve burada yetişen kimi aydınların Osmanlı'ya sığınarak İstanbul'a gelmeleri “*Türkçülük Hareketini*” güçlendirmiştir. Çeşitli Türk kavimleri arasında bir kültür birliği kurmak amacıyla “*dilde, fikirde, işte birlik*” düsturunu; yazı dilinde birleşmek suretiyle Türk bütünlüğünü sağlamak fikrini savunan, sosyal hayatta modernist, Batı eğitim metotlarını takip eden değerli isim *İsmail Gaspıralı*'nın Kırım'da çıkardığı *Tercüman Gazetesi* İstanbul'a da gelmiş, az da olsa okunmuştur. Yine Azerbaycan doğumlu *Hüseyinzade Ali* de “*dilde, fikirde, işte birliğe*” önem veren, siyasi anlamda Türk kavimlerinin birliğini Türkiye'de ilk defa ifade eden, “*Turan*”ı kendisine soyadı alan ve İstanbul'da Türkçülük mücadelesine devam eden, hem klasik hem de modern eğitimi bir arada değerlendirmiş, *akılcı-sezgici-sentezci* bir yaklaşım sergilemiş önde gelen düşünürlerimizdendir. Bir kültür hareketi olarak başlayan; giderek siyasal bir içerik kazanan “*Türkçülük*” akımını İttihat ve Terakki, “*dilde*” ve “*tarihte*” ön plana çıkarmıştır. Dilde ve tarihte bilinçlenmeye önem verilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde basın hürriyetinden dolayı Rusya'dan gelen aydınlarımızın da bu çalışmalara destek vermesi fikir akımının rahatlıkla gelişmesine katkı sağlamıştır: 1908'de Türkçülük akımı *Ahmet Mithat*, *Mehmet Emin*, *Ahmet Hikmet*, *Yusuf Akçura*, *Âkil Muhtar* vb.lerinden ibaret bir heyetle “*Türk Derneği*”ni kurmuştur. 1911'de aynı adla yayımlanan Dergi, ancak 7 sayı çıkabilmiş; daha sonra “*Türk Yurdu*” Dergisi şeklini almıştır. “*Türk Ocağı*” daha geniş bir grup tarafından kurulmuştur. *Genç Kalemler-Ziya Gökalp* ve arkadaşları Ocağı katılmış; İttihat ve Terakki Ocak faaliyetlerinde rol oynamaya başlamıştır. İttihatçıların Türkçülüğe ve Türk Ocağı'na nüfuzu *Hüseyinzade* ve *Gökalp* vasıtasıyla olmuştur. *Kazanlı Yusuf Akçura*, *Türk Yurdu* Dergisine ve Ocağı olan hizmetiyle gençleri etrafında toplamıştır. “*Türkçülüğün Manifestosunu*” ortaya koyan isim olarak anılan *Yusuf Akçura*'nın en önemli eseri “*Üç Tarz-ı Siyaset*”tir. Türkçülük akımı, ünlü Türk sosyoloğu *Ziya Gökalp* sayesinde ise bilimsel bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu ve güçlenişini *Ziya Gökalp*; “*Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*” sentezinde aramıştır. Kültürde Türk kalmayı; bilim ve teknikte, felsefede Batılı kafaya sahip olmayı gerekli gören *Ziya Gökalp*, “*Türk-İslam sentezi*”ni kurmuştur. “*Türkçülüğün Esasları*” isimli eseri ise düşünce akımının detaylarını bizlere sunmaktadır. *Türkçülük* akımı, *Ziya Gökalp*'in vurguladığı gibi Müslüman Türkleri bir araya getirme düşüncesini kapsamakta; *Turancılık* ise dine çok bakmadan Dünyadaki tüm Türkleri bir çatı altında toplamayı ifade etmektedir. Turancılık fikir akımı doğrultusunda *Enver Paşa*, I. Dünya Savaşında çok sayıda şehit verdiğimiz Kafkas cephesini açmıştır. Savaş sonrası *Türkçülük-Turancılık* akımında “*Anadolu Türkçülüğü*”nün geçerliliği anlaşılmıştır. *Yusuf Akçura* ve *Ziya Gökalp* ile birlikte Türkçüler arasında şu isimleri sayabiliriz: *İsmail Gaspıralı*, *Mehmet Emin Resulzade*, *Hamdullah Suphi*, *Hüseyinzade Ali*, *Ağaoğlu*

Ahmed, Mehmet Emin Yurdakul, Fuat Sabit, Halis Turgut, Hüseyin Ragıp, Ömer Seyfettin, Tekin Alp, Zeki Velidi Togan, Âkil Muhtar, Hüseyin Ertuğrul ... (Ülken 2014: 299-306; Maraş 2017; Devlet 2019; Cöhçe 343-353; Özçelik ve diğerleri 2001: 61-63; Akşin 2012: 74-78; Nohutçu 2007: 562-563).

Yenilik hareketlerinden sonra, Meşrutiyet dönemlerinde gelişen ve Türk aydınları arasında taraftar bulan düşünce akımları, her şeyden önce Türkiye'de siyasal ortamın doğmasına, politikaların üretilmesine yol açmıştır. Aydınların fikirleri noktasında karşılıklı tartışmaları tecrübe kazanılmasını; akılcı, doğru ve yararlı tercihlerle sorunlara çözüm üretilmesini sağlamıştır. Bu deneyimleri geçiren Türk aydınları, *Millî Mücadele'nin temel politika ve hedeflerini belirlerken geçmişte yapılan hatalı davranışlardan ders alarak Türkiye Cumhuriyeti'ne şekil vermişlerdir* (Özçelik ve diğerleri 2001: 64).

Tanzimat döneminde “Osmanlıcılık” ideolojisinin aktarımıyla yurtseverlik ekseninde ortak bir vatan fikri ve ona bağlı “Osmanlı kimliği, Osmanlı yurttaşı” oluşturma hedefi; II. Abdülhamit döneminde ideolojilerin okullarda kurumsallaşmasıyla “İslam-Türk Sentezi” biçiminde gerçekleşmiş ve II. Meşrutiyet'te de “Türk-İslam Sentezi”ne dönüşmüştür (Alkan 2005: 77-81; Özyurt 2013: 13).

Kimlik oluşumunda tüm bu aktarımları çok iyi okuyan Mustafa Kemal Atatürk, “milliyet” ve “medeniyet” prensipleri çerçevesinde (Safa 2006: 90-102; Yalçın 2013: 118-119) yepyeni bir sistem olarak kurduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde “yeni insan” ve “yeni toplum” oluşturma projesinde, “tarihten, toplumdaki ve Batı'nın tecrübesinden” referans alınan bir değerler sentezinden yararlanmış. Türk kimliği kurgusunda tarih ve kültür yeniden inşa edilmiş; “millî ve modern bir yurttaş tipi” yetiştirilmesi öngörülmüştür (Ekincikli ve Işık 2019).

Türk düşünce tarihine ait temel eserlerden; Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset”i ve Ziya Gökalp'in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”ı şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni insan ve yeni Türk toplumu kurgusunda yararlandığı değerler sentezi açısından önemli bir yere sahiptir.

“Üç Tarz-ı Siyaset” ve “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, düşünce tarihimize ait iki yaşlı eser gibi gözükse de muhteva ettikleri “kimlik meselesi” dolayısıyla bugün hala yaşamaya ve bütün şiddetiyle kamuoyunu meşgul etmeye devam etmektedir. Benzerliklerle birlikte farklılıkları da içeren iki eser, *Türk milliyetçiliğinin* düşünce iklimi içerisinde doğmuştur. Yusuf Akçura'nın “seçenekçi”, Ziya Gökalp'in “sentezci” bakışını tahlil etmek Cumhuriyet dönemi felsefesinin ve milliyetçilik anlayışının anlaşılması noktasında fayda sağlayacaktır (Çalen 2015: 332-333).

Yusuf Akçura'nın Üçlü Tasnifi: “Üç Tarz-ı Siyaset”

Türk düşünce dünyasında önemli bir yeri olan tarihçi, muharrir, cemiyet adamı ve “siyasi Türkçülüğün” en önde gelen şahsı Yusuf Akçura- Akçuraoglu Yusuf (1876-1935) (veya Rusya'daki soyadıyla Akçurin) Kazanlı Süleymanoğlu Akçurin'in oğludur. 1876 yılının aralık ayının ikinci gününde, Volga suyu kıyısında Simbir Kentinde dünyaya gelmiştir. Akçura'nın dedesi Süleyman, Simbir(sk) Vilayetinden; yeni adı ile (Rusya Federasyonu'na dâhil Tataristan Cumhuriyetinin güneyinde) Ulyanovsk Şehrinden Çuha fabrikaları olan bir zengindir ve anne dedesi de çay tüccarıdır. Çocukluk yaşları sıkıntısız geçen Akçura'yı babası erken yaşta ölünce annesi yetiştirmiştir. Fabrikayla ilgili maddi sıkıntılar yaşanınca haciz sonrası eşyaları satılmış ve annesi ile Stavropol'a, oradan da İstanbul'a geçen Akçura, ilkokul ve ortaokula burada

devam etmiştir. Annesinin tedavisi için geçtikleri Bursa'da Askeri Rüştiyeye girmiştir. Annesinin evliliğinden sonra yalnız büyümüştür. Şuurlu Türkçülüğü Harbiye sıralarında başlayan Yusuf Akçura, İttihatçılarla sıkı temasından dolayı Fizan'a sürülmüştür. İşte Taşkışla'da mahkûmiyetini beklerken "*Ta kendim yahut Defter-i Amalim*" adlı otobiyografi taslağını hazırlamıştır. Binbaşı Şevket Efendi'nin yardımı ile üç arkadaş Yusuf, Ferit ve Zühtü Tunus'a kaçmış; oradan da Fransa'ya geçmiştir. Burada Boutumy, Albert Sorel, Funk, Brentano, Levy-Bruhl, Tarde ve Le Roy-Beaulien gibi ciddi Fransız milliyetperverleri olan âlimlerden ders almış; *Serbest Siyasal Bilgiler* Okuluna devam etmiş, Türkçülük konusunda gelişip olgunlaşmıştır. Bir taraftan öğrenimi ile meşgul olurken diğer taraftan "*Genç Türklerin*" toplantılarına katılan Yusuf Akçura, Genç Türklerin liderlerinden Ahmed Rıza tarafından Türkçe olarak çıkarılmakta olan "*Şûra-i Ümmet*"te ilk yazılarını yayımlamıştır. Yine Akçura'nın Ahmed Rıza'nın çıkardığı "*Mechveret*"in Fransızca nüshasında Midhat Paşa hakkında iki-üç sayıda çıkan uzun bir makalesi yayımlanmıştır. Türkiye'ye geçemediği için kısa süre Rusya'da kalan, sonra Kazan'a geçerek öğretmenlik yapan Akçura, bir yandan da *Kazan Muhbiri* Gazetesini çıkarmıştır. Rusya dışında Abdülhamit'e karşı faaliyette olan Genç Türkler ile ilişki kurarak Mısır'da yayımlanan "*Türk*" adlı Gazeteye "*Üç Tarz-ı Siyaset*" yazısını buradan göndermiştir. İkinci Meşrutiyetin duyurulması üzerine İstanbul'a geçen Akçura, Türkçü arkadaşlarına tekrar kavuşarak *kültürel Türkçülük* yapma gayesi ile "*Türk Derneği*"ni kurma faaliyetine katılmıştır. "*Türk Yurdu*" Dergisini çıkarmaya başlamıştır. 1912'de Türklerin millî eğitimini ve ekonomik düzeyini yükseltmek için açılan "*Türk Ocağı*"nın kurucuları arasındadır. *Türk Yurdu*'nu fassız yıllarca idare etmiştir. Darülfünunda *Türkiye Siyasi Tarihi* muallimliğini yapmıştır. Harbiye'de *Siyasi Tarih* dersleri vermiştir. Kendi anlatımına göre Ziya Gökalp, Akçura'ya İttihat ve Terakki'ye girmesini tavsiye ettiği zaman, çok eskiden bu Fırkaya mensup olduğunu ve Fizan'a sürüldüğünü söylemiştir. Daha sonra yeni ittihatçılarla arası açılmış ve 1916'da Yeni Darülfünün Reformunda kadro dışı bırakılmıştır. Ancak Ocaktaki faaliyetlerine devam etmiştir. Paris'te iken Osmanlı Tarihine ait yazdığı "*Osmanlı Devleti Teşkilatları Tarihi Üzerine Bir Deneme (Essai Sur L'Histoire des Institutions de L'Empire Ottoman)*" isimli Tezi "*Bilgi*" Dergisinde yayımlanmıştır. Aynı yıl Hüseyinzade ile birlikte Berlin'de *Türk Kavimleri Kongresi*'ne katılmıştır. 1917'de yeni Rus hükümeti ile barış yapıldığı için Akçura memleketine gitmiştir. Bir ara Moskova'da tevkif edilen Akçura, serbest kalınca İstanbul'a dönmüş ve Deniz Lisesi'nde, Harbiye'de dersler vermiştir. Ocakta çalışmalarını sürdürmüştür. Darülfünün Konferans Salonunda demokrasi hakkında verdiği bir Konferanstan sonra saldırıya uğramış ve başından yaralanmıştır. Anadolu'ya geçerek subay olarak İstiklâl Savaşı'na da katılmıştır. T. B. M. Meclisine *mebus* seçilmiş; Dış İşleri Encümeninde çalışmıştır. *Ankara Hukuk Okulunda* Öğretim Üyeliğine atanmış ve Mustafa Kemal Atatürk'ün uygun görmesiyle 1932'de *Birinci Türk Tarihi Kongresine* Başkanlık etmiştir. İki yıl sonra mebusluğu üzerinde kalmak üzere, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Profesörlüğüne* de atanarak *Türkiye Siyasi Tarihi* dersini vermiştir. Atatürk'ün isteğiyle *Türk Tarih Kurumu* Başkanlığı yapmıştır. Tarih Kurumu'nun ağır işleri altında yıpranmış; 1934'te sağlığı tamamen bozulmuştur. 12 Mart 1935'te Haydarpaşa Garı'nda trene binerken kalp durmasından vefat etmiştir (Ülken 2014: 570-571; Devlet 2019: özet; Karal 2014: XI-XV).

Türkçülük tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Yusuf Akçura, üniversite ve okul çalışmaları dışında yazıları ve konferansları ile Türkçülüğün hararetli savunucusu olmuştur. Bir zaman *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* denilince ilk olarak akla gelen isim Yusuf Akçura olmuştur. Çok değerli ilmî yayınlara imzasını atan Akçura'nın yaşamı boyunca yayımlamış olduğu

makale ve yazıları üç bölüme ayrılabilir: “Genel Türk tarihi, özellikle Türkçülüğe ilişkin yapıtlar; Osmanlı Tarihi konusundaki yapıtlar; Avrupa’nın yakınçağ tarihinin siyasal, sosyal ve ekonomik konularıyla ilgili yazıları.”¹ Türk Yurdu’nda tesirli yayınlar yapmış ve çeşitli tartışmalara girmiş, olan Yusuf Akçura’nın bütün olarak çalışmalarına bakıldığında *modernist* olduğu, *demokratik Türkçülüğü* savunduğu, partilerin Türkiye’nin ihtiyaçları ve şartlarına göre vaziyet alması, ilerleme için eğitimin modern ve gerçekçi olması gerektiğini ifade ettiği, kayıtsız şartsız millî hakimiyeti, sadece siyaseten değil; iktisatça da hür ve bağımsız bir millî Türkiye kurma zorunluluğunu vurguladığı görülmektedir (Ülken 2014: 572-581; Devlet 2019; Karal 2014: 14-15).

Bakıldığında, Yusuf Akçura’nın entelektüel yaşamının mihverinin “tarih” olduğu anlaşılmaktadır. *Tarih Öğretim Üyeliğini* ve *Tarih yazarlığını* birlikte yürüten Akçura, tarihin neye yaradığı konusu Avrupa’da henüz çözülmemişken “tarih tarih içindir” anlayışını geliştirmiştir: “Tarihi, hayatta kendisinden faydalanılmayan kimi soyut gerçekleri öğrenmek için tetkik etmiyoruz. Tarih, bağlı bulunduğumuz insan toplumunun belli zaman ve alanda çıkarını sağlayacak bilgiyi, düşünceyi ve duyguyu verebileceği için önemlidir.” Osmanlı Türklüğü ile Kuzey Türklüğü arasında bir duygu ve düşünce köprüsünün kurulmasını isteyen Akçura’nın üç ortamda (*İstanbul’da*, *Rusya’da* ve *Fransa’da*) geliştirdiği Türkçülüğünün temelinde ve hedefinde tarihin anlamına ilişkin bu düşüncesi egemendir (Karal 2014: XIV-XVII).

Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset”i, Rusya’da yazılmış ve Mısır’da Abdülhamit yönetimine muhalefet eden (Ali Kemal’in 1904 yılında Kahire’de çıkardığı) *Türk Gazetesinin* 24-34’üncü sayılarında üç bölüm halinde yayımlanan, tez niteliğinde büyük bir makaledir. Kendi döneminde olduğu kadar günümüzde de halen çokça tartışılan bu makale, Mısır’da ve İstanbul’da olmak üzere iki kez basılmış; İstanbul baskısı 1327 (1912) tarihli. Akçura’nın kendisinin de en mühim eseri olarak kabul ettiği bu çalışma, aynı zamanda Ali Kemal’in eleştiri yazısı ile Akçura’nın arkadaşı Ferit (Tek)’in Ali Kemal’e cevap niteliğindeki mektubunu kapsamaktadır (Devlet 2019; Ülken 2014: 573; Karal 2014: XVII-XVIII; Çalen 2015: 333).

“Üç Tarz-ı Siyaset”ten bir yıl önce, 1903 yılında savunmuş olduğu “Osmanlı Devleti Örgütleri Tarihi Üzerine Bir Deneme” adlı tezinde Yusuf Akçura, pratik bir sonuca varmıştır: “Genç Türklerin uğrunda çalıştıkları Osmanlı milleti oluşturma hareketi, boş bir girişimdir. Tek çıkar yol milliyetçiliktir.” Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset” ile de şu sıralanan ana konular üzerinde durmuştur: “Bir Osmanlı milleti meydana getirmek, İslamcılığa dayanan bir devlet

¹ Dergilerde çıkan makaleleri dışında Yusuf Akçura’nın yayınlarını şöyle özetlemek mümkündür: Şehabettin el-Mercanî’nin Hal Tercümesi (Musavver Malûmat Gazetesi, No: 69, Cilt XXIII, 2 Ocak 1897), Extrait de: Mechveret: Mithat-Pacha, La Constitution Ottomane et L’Europe (Par Y. A. Paris, 1903), Essai Sur L’Histoire des Institutions de L’Empire Ottoman (Akçura’nın mezuniyet tezi; Medhal kısmının tercümesi için bakınız: Bilgi Mecmuası, No: 1 ve 2, İstanbul 1914-1329), Eski Şûra-i Ümmet’te Çıkan Makalelerinden (Tanin, İstanbul 1913-1329), Üç Tarz-ı Siyaset (Türk Gazetesi, No: 24-34, Mısır 1904), Üç Tarz-ı Siyaset (İkinci Baskı, Kader Mat., İstanbul 1912-1327), Ulûm ve Tarih (Kazan, 1906), Mevkufiyet Hatıraları (Orenburg, Rusya, 1908), Mevkufiyet Hatıraları (İkinci Baskı, İstanbul Türk Yurdu Kütüphanesi, 1914-1329), 3 Haziran Vakayı-i Müessifesi (Orenburg, 1907), Osmanlı Devleti Umûmî Harpte Bitaraf Kalabilir mi idi? (Türk Tarih Encümeni Mec., No: 19-96, İstanbul, 1928), Muasır Avrupa’da Siyasî ve İçtimai Fikirler ve Fikir Cereyanları (milliyet, hürriyet, eşitlik, sosyalizm konularını ele aldığı bu eser Maarif Vekâleti tarafından basılmıştır, İstanbul-1339), Tarih-i Siyasî Notları (İstanbul-1336), Türk, Cermen ve İslavların Münasebatı Tarihiyesi (İstanbul-1350), Nutuk (Türk Tarih Encümeni Mec., Yeni Seri, Cilt: I, Sayı: 1, İstanbul, 1929), Türk Yılı (bu eser Rusya Türklerinin millî hareketlerini incelemede araştırmacılar için ana kaynak mahiyetindedir ve Türkçülüğün bu dönemde tesirli bir çıkışıdır; İstanbul, 1928), Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII-XIX. asırlarda, İstanbul, 1940).

Ayrıca Akçura’nın Konferansları “Siyaset ve İktisat” adlı kitapta toplanmıştır.

yapısı kurmak, Bir Türk siyasal milliyetçiliği meydana getirmek.” Bu üç düşünce akımına Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük; bazen de “üç meslek-i siyasî” demektedir. Osmanlı Devleti’ndeki Batı çıkışlı saydığı bu düşünce tarzlarının her birinin nitelik, gelişme ve yararları üzerinde durmuş; ayrıca hangisinin izlenmekte olduğunu veya izleneceğini değerlendirmiştir (Karal 2014: XVII-XVIII).

Yusuf Akçura’nın bizzat kendisinin de belirtmiş olduğu üzere, Osmanlı Devleti’ndeki siyaset tarzlarını isimlendirip; *tasnif, tayin ve tahlil* etmesi bakımından “Üç Tarz-ı Siyaset” bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Farklı dünyalara ait tecrübeleri, yaşam öyküsü Akçura’ya *derin bir bakış açısı, karşılaştırmalı bir metot* kazandırmıştır (Akçura 1928: 406-407; aktaran: Çalen 2015: 333).

Batı’dan doğrudan doğruya etkilenmiş olan siyaset anlayışları, aydınlar arasında birer “kimlik seçeneği” olarak tartışılmıştır. Örneğin, “Millet-i Osmaniye” birliğine karşı ortaya konan “İttihad-ı İslam” ve “Turan”ın onunla çatışmadığını; aksine ona yeni dayanaklar getirdiğini, İttihad-ı İslamcılardan İngilizlerin; Turancılardan Rusların ürkütüğünü ve Almanların her iki sistemi de desteklediğini savunan, İttihad-ı Osmanînin 5 kurucusundan biri olan Hüseyinzade Ali, 1905’te Tiflis’te çıkardığı *Hayat* Dergisinde, daha sonra Ziya Gökalp’in üne kavuşturacağı ve İlk kez Ali Suavi’de bulmak mümkün olan “Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak (ya da çağdaşlaşmak) formülünü savunmuş, sentezci kişiliği ile öne çıkan düşünürlerimizdendir (Ülken 2014: 305; Maraş 2017; Akşin 2012: 75-76).

Kimlik tartışmasının ilk fitilini yakmış olan Akçura, *Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük* siyasetlerini Osmanlı Devleti’nin menfaati nokta-i nazarından tahlil etmektedir: “Memâlik-i Osmâniyye’de , Garb’dan istifâza ile iktisâb-ı kuvvet ve terakkî arzuları uyanalı, Hükümet-i Osmâniyye’ye tâbi’ milel-i muhtelifeyi temsil ve tevhîd ile bir Millet-i Osmâniye vücuda getirmek; hakk-ı Hilâfet’in devlet-i Osmâniyye hükümdârında olmasından istifâde ederek, bütün İslâmları hükümet-i mezkûre idaresinde siyaseten birleştirmek (Frenklerin Panislamisme dedikleri); ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyâsiyyesi teşkil etmek...” Bu siyasetlerden ilk ikisinin (Osmanlıcılık ve İslamcılık) Devletin resmî politikası olduğuna işaret eden Akçura, üçüncüsünün (Türkçülük) ancak yeni olarak bazı yayın organlarında işlenmeye başlandığını da vurgulamaktadır (Akçura 15 Mart 1904; yayımlayan: Türk Tarih Kurumu 2014: 17; Çalen 2015: 334).

Osmanlılık, yeni anlamda bir Osmanlı milleti oluşturmaktır. Bunun için cins, din, mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı halkları, haklar ve ödevler bakımından eşit duruma getirilecek; böylece ortak bir “vatan” kavramı etrafında, tek bir kimlik şemsiyesi altında Amerikan milleti gibi, Osmanlı milleti oluşturulacaktır. Osmanlı milletini yaşatmanın tek amacı, Devleti parçalanmaktan kurtarmak, mevcut sınırlarını korumaktan ibaret olacaktır. Osmanlılık düşüncesi ve eylemi, Akçura’ya göre Fransa’nın liberal milliyet anlayışı çerçevesinde II. Mahmut devrinde başlamıştır. Abdülmecid devrinde geliştirilmiş, Âli ve Fuat Paşalar zamanında en yüksek düzeye ulaşmıştır. Fransa’nın 1870-71 de Prusya’ya yenilmesi üzerine, batıda ırka dayalı milliyet anlayışının gelişmeye başlaması üzerine öneminden kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı milleti oluşturmak Osmanlı Devleti için yararlı olacaktır; ancak sadece Devletin sınırlarını koruma çabası yeterli bir hedef değildir. Akçura, iki kışkırtıcı soruyu tartışmaya açmaktadır: “Osmanlı Devleti’nin hakiki kuvveti, şekl-i hâzır-ı coğrafisini muhafaza etmek midir?” “Muhtelif cins ve dine mensûb olup şimdiye kadar birbirleriyle nizâ ve cidalen hiç hâli kalmayan anâsırın, şimdiden sonra, terkib ve meczi mümkün müdür?” Akçura’ya göre

Osmanlılık siyasetinin başarıya ulaşması halinde meydana gelecek karma Osmanlı milleti dâhilinde Devletin kurucuları ve yöneticisi olan Türkler eriyip gidecek, egemenlik Arap çoğunluğuna geçecektir. Akçura, Osmanlı topluluklarının birbirleriyle kaynaşmayı istemeyeceklerini de öngörmektedir. Hatta böyle bir denemeye Rusya'nın siyasal ve mezhepsel nedenlerle; bir bölüm Avrupa kamuoyunun dinsel sebeplerle direneceğine inanmaktadır. Bütün bu kanıtlara dayanarak Osmanlılık konusunda Akçura'nın vardığı sonuç şudur: “*Osmanlı milleti vücuda getirmekle uğraşmak beyhûde bir yorgunluktur.*” Akçura, daha eserinin başında Osmanlılık idealizmiyle arasına bir mesafe koymuştur: “*Millet-i Osmâniyye vücuda getirmek arzusu pek âli...*” Hariçteki Müslümanlara ve Türklere taalluk etmemesi sebebiyle mahallî ve dâhili bir mesele olarak kalan Osmanlılık siyaseti, Akçura'ya yeterince çekici gelmemiştir. Türklüğü bir referans olarak kabul etmeyen Osmanlılık siyasetini Yusuf Akçura “*seçenekçi*” tavırla reddetmektedir (Akçura 15 Mart 1904; yayımlayan: Türk Tarih Kurumu 2014: 17-20 ve 24-33; Karal 2014: XVIII-XIX; Çalen 2015: 333- 334).

Akçura, Osmanlılık siyasetinin başarısızlığı üzerine Avrupalıların “*Panislâmizm*” adını verdikleri “*İslamiyyet politikası*”nın ortaya çıktığını yazmıştır. Dünyadaki Müslümanlardan soy farkına bakmaksızın bir İslam birliği meydana getirilmesi; “*din ve millet birdir*” kaidesi çerçevesinde birleştirilip modern manasıyla yeni bir millet inşa etmek fikir ve eylemi olan İslamcılık da Akçura'ya göre Avrupa çıkışlıdır. Osmanlı Devleti'nde Osmanlılık fikrinin zayıflaması üzerine, Abdülaziz devrinde başlamıştır. Avrupa siyaset yazarları buna *Panislamizm* de demişlerdir. Abdülhamit Panislamizmi fikir halinden eylem durumuna getirmiştir. Sarayda, toplum hayatında, eğitimde ve dış siyasette İslamcılığa yer verilmiştir. Ayrıca Müslüman memleketlerinde de geniş bir Panislamcı propagandaya girişilmiştir. İslamcılığı azametli bir tasarı, en temel ve güçlü kimlik tayin edici bir unsur olarak gören Akçura, gerçekleştirilmesi yolunda rastlanacak güçlükleri şu noktalar etrafında toplamaktadır: Tanzimatın Osmanlı toplulukları arasında yaymayı amaç tuttuğu siyasal ve hukuksal eşitlik artık söz konusu olmayacaktır. Bu yönden Osmanlı uyrukları arasında düşmanlıklar bile başlayacaktır. Hatta Türkler arasında dinsel ve mezhepsel geçimsizlikler çoğalabilecektir. Müslüman tebaaya sahip Hristiyan devletler de bu tasarının gerçekleşmesine engel olmaya çalışacaklardır. Ancak bu olumsuzluklara rağmen Akçura'ya göre İslamcılığı kolaylaştırıcı etkenler de vardır: Osmanlı memleketlerinde din esasına dayanan güçlü bir Müslüman birliği kurulacak; bu da dünyadaki Müslümanların Halife etrafında toplanması için sağlam bir zemin hazırlayacaktır. Müslümanlıkta din ile devletin bir bütün olarak kabul edilmiş olması, Kur'an'ın ana kanun niteliği taşıması, Arapçanın din dili; hatta bir dereceye kadar ilim dili yerini tutması, Halifenin Müslümanlarca imam kabul edilmekte olması olumlu etkenlerdendir. Akçura, İslamcılık için bu olumlu etkenlerin ağır basmasına rağmen öncelik tanımamış; Müslüman birliğinin meydana getirilmesinin uzun zamana bağlı bir iş olduğunu işaret etmekle yetinmiştir (Akçura 15 Mart 1904; yayımlayan: Türk Tarih Kurumu 2014: 20-22 ve 34-36; Karal 2014: XIX-XX; Çalen 2015: 334- 335).

Akçura, son olarak “*ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyâsiyyesi husule getirmek*” fikrinden bahsetmektedir ki eser şöhretini büyük ölçüde bu bahse borçludur. İlmî ve kültürel planda oluşmaya başlayan Türk milliyetçiliğini, siyasî bir proje haline getirmesi sebebiyle “*Üç Tarz-ı Siyaset*”i “Komünist Manifesto”ya benzetip “*Türk Milliyetçiliğinin Manifestosu*” olarak kabul eden araştırmacılar dahi olmuştur (Georgeon 1999: 2, 34; Muhammedin 1998: 50; aktaran: Çalen 2015: 335). Eserde tezinin son bölümünü oluşturan Türkcülüğe Akçura'nın “*Tevhid-i Etrak*”, “*Türklük*” veya “*Türk milliyet-i siyâsiyyesi*” dediği

de görülmektedir. Akçura'nın Türkçülükle ilgili eserlerdeki düşünceleri özetle şöyledir: “Türk birliği öncelikle Osmanlı Devleti’nde Türklerin, Türk olmadıkları halde az çok Türkleşmiş olanların ve milli vicdandan yoksun olanların bilinçlendirilmesi ve Türkleştirilmesiyle başlayacaktır. Sonra, Asya kıtasıyla Doğu Avrupa’da yayılmış olan Türklerin birleştirilmesine geçilerek azametli bir *siyasal milliyet* meydana getirilecektir. Türk birliği fikri henüz çok yenidir. Tarihte örneği yoktur. Ne Osmanlılar devrinde ne de daha önce izine rastlanmamaktadır. İstanbul’da son yıllarda Türk milliyeti yanlısı kurulan bir merkez var ise de bunun çalışmaları siyasal olmaktan çok bilimseldir. Osmanlı Devleti dışında çeşitli memleketlerdeki Türkler arasında da bu siyasal Türkçülük ya yoktur ya da Rusya Türkleri arasında olduğu gibi belirsizdir. Türk birliğinde en büyük rolü Osmanlı Devleti oynayacaktır. Bu rol, Japonya’nın sarılar aleminde oynamakta olduğu rolün, beyazlar arasında benzeri olacaktır. Türk birliğinin sağlayacağı bu yararlar yanında kimi zararları olması da doğaldır. Özellikle Osmanlı halkından Türk olup da Müslüman olmayan ve Türkleştirilmesine olanak bulunmayan topluluklar Osmanlı Devleti’nden ayrılmak isteyeceklerdir. Hatta, yoğun Türk halkına sahip olan Rusya’nın da Türk birliğine engel olmak isteyeceği aşîkârdır. Bütün bu engellere ve Türklerden çoğunun geçmişlerini unutmuş olmalarına rağmen Türklerin büyük bir kısmının Müslüman oluşu Türk milliyetinin teşekkülünde önemli bir etken olacaktır.” (Akçura 15 Mart 1904; yayımlayan: Türk Tarih Kurumu 2014: 22-24 ve 36-39; Karal 2014: XX-XXI).

Görüldüğü üzere “*Üç Tarz-ı Siyaset*”in en belirgin özelliği, tahlil edilen üç siyasî fikri mukayese ederek birbirleri arasındaki çelişkileri ortaya koymasıdır. Bu bağlamda Yusuf Akçura’nın Osmanlıcılık ve İslamcılık karşısında Türkçülüğe kazandırdığı pozisyon ilgi çekicidir. Ayrıca Türkçülük ile İslam arasında kurduğu ilişki, Türk milliyetçiliğinin sistematiğinin oluşumu açısından bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. *Din-i İslam*, Türkçülüğün önündeki engellerin aşılmasında ve Türk milliyetinin teşekkülünde mühim bir unsur (milliyet tarifinde ‘*din*’ bir amil) olarak görülmüştür (Çalen 2015: 335- 336).

Yusuf Akçura, bahsi geçen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerinden hangisine taraftar olduğunu doğrudan ifade etmeyerek “*objektif*” kalmaya dikkat etmiş; ancak özellikle eserinin son kısımlarında *Türkçülüğe* eğilimini gizlememiştir. Osmanlıcılığı faydalı ancak imkânsız bulmuştur. İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerindeki menfaat, mahzur ve zorlukların hemen hemen eşit seviyede olduğunu söyleyerek tatbikine çalışılması lazım gelen siyasetleri ikiye indirmiş; aydınları düşünmeye davet ederek de tartışmasını sonlandırmıştır: “...*Hulâsa öteden beri zihnimizi işgal edip de kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor: Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir?..*” (Akçura 15 Mart 1904; yayımlayan: Türk Tarih Kurumu 2014: 39; Karal 2014: XXI; Çalen 2015: 336).

Akçura’nın Türkçülüğe olan eğilimi II. Meşrutiyetin ilanından sonraki çalışmalarında açıkça görülmektedir. Çalışmaların tümü Türklük ve Türkçülük üzerinedir (*Türk Yurdu* Dergisi’ndeki yazıları, Türk Ocağı’ndaki çalışmaları, son yayımlananlardan birisi olan *Türk Yılı* kitabı gibi; Karal 2014: 13).

“*Üç Tarz-ı Siyaset*”in tepkileri aynı yıl *Türk Gazetesinde* yayımlanmıştır. Ali Kemal, “*Cevabımız*” başlıklı yazısında, Yusuf Akçura’nın düşüncelerini ağır bir dille eleştirmiş ve bunları akıl dışı, ham hayal, edebiyat idmanı olarak nitelendirmiştir. “...*Bizim için Türk’ü İslam’dan, İslam’ı Türk’ten, Türk ve İslam’ı Osmanlılıktan, Osmanlılığı Türk’ten, İslam’dan ayırmak; teklifi üçe bölmek olmaz. Hayalimize gelse bile fikrimize yerleşemez...*” ifadelerinden

sonra, uzak ve yakın tarihimizde bu üç meslekten (siyasetten) herhangi biri için çalışılmış olmadığını iddia etmiştir. Ali Kemal'e göre Osmanlı milleti yaratma fikrinin tarihsel kanıtlara oturtulmak istenmesi yüce tarih bilimine saygısızlıktır. İslam birliği de garip bir tasarı, girişimi bile değer görmemiş, hiçbir zaman gerçekleşmemiş, hayal dışı bir tasarıdır. Fransa, İngiltere ve Rusya gibi İslam tebaasına sahip devletlere meydan okumak gücünde olmadığımızdan bir İslam Devleti meydana getirmek kuru bir vehimdir, ciddi fikir hazırlıkları da olmamıştır. Tarih ve coğrafyadan hareket ederek dağınık olan Türkleri birleştirmek eylemi ise dünyayı alt üst etmek demek olacaktır. Ayrıca memlekette bir Türkçülük akımı bile bulunmamaktadır. Bu eleştirilerde bulunan Ali Kemal, kurtuluş yolu olarak şunu önermektedir: “*Bir içtimai heyetin cemiyet olarak ıslahı, o heyeti terkip eden fertlerin şahıs olarak iyileşmesine, feyzine bağlıdır. Ne zaman Türkler içerde ve dışarda şahsen yükselirler, kuvvetlenirler, maddeten ve manen, fıkren ve ilmen kudret ve servet sahibi olurlarsa, gitgide bu Türk devleti de o feyizlerinin meyvelerini görmeğe, toplamağa başlar...*” Dünyada mümtaz bir mevki sahibi olma amacına ulaşmak için kültürel hayatta fikren yükselmek; hangi işte olursa olsun en iyisini olmaya çalışmak; millî kalkınmayı, ilerlemeyi sağlamak gerekmektedir (Ali Kemal 26 Mayıs 1904; yayımlayan: Türk Tarih Kurumu 2014: 41-50; Karal 2014: 1-2).

Türk Gazetesinde Ali Kemal'in yazısını “*Bir Mektup*” başlığı ile Ahmet Ferit (Tek)in yazısı izlemiştir. Kapsamakta olduğu fikirler itibarıyla bu yazı iki bölümdür. Birinci bölüm, Ali Kemal'in eleştirilerine cevaptır. İkinci bölüm ise Yusuf'un bazı düşüncelerine karşı direkt bir tenkidtir. Ferit (Tek), Ali Kemal'in özellikle İslamcılık ve Osmanlılık düşüncelerine karşı cephe almaktadır. İslamcılığın tarihsel bir gelenekten yoksun olduğunu kesinlikle reddederek örnekler sunmuştur: Yavuz Sultan Selim'in Arap memleketlerini alması, Mısır'ı açması ve Halife unvanını almış olması Osmanlı tarihçilerince de kabul edildiği gibi bir İslam siyaseti izlenmiş olduğunun kanıtıdır. Hicaz'ın korunmasını Anadolu'nun korunmasından üstün tutan Abdülhamit'in siyasetini İslamcılık doğrultusunda değerlendirmek gerekmektedir. Ferit (Tek), Ali Kemal'in Osmanlı milleti meydana getirilmesi konusundaki kanıtlarını da çürütmüştür. Ferit'e göre Tanzimat'ın tek amacı bir Osmanlı milleti yaratmaktır. “*Batı'dan alınan yeni hukuk sistemi ile buna dayanılarak girilen yeni yönetim biçiminin anlamı nedir? Cemaat topluluklarından bir Osmanlı tâbiyetinin yaratılması, Hristiyanlara devlet memurluklarının açılması, eğitim programlarına Türkçenin konulması, Mithat Paşa Anayasasında Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi, Osmanlı topluluklarını bir millet olarak oluşturma yolunda kanıtlar değil midir?*” Eskiden din adına yapılmış olan temsil siyasetinin bu kez, Osmanlılık adına yapılmakta olduğunu ifade eden Ferit'in Yusuf Akçura'nın fikirleri üzerine eleştirilerini şöyle toparlamak mümkündür: Osmanlı milleti yaratmak imkânsız değildir. İslam birliği ile Türk birliğinin güçlük ve kolaylıkları eşit değildir. İslam birliği bugün ve gelecek için uygulanabilir değildir; Türk birliği ise ancak gelecek için düşünülebilir. Osmanlı milliyeti siyasetinin geleceği ise hiç parlak ve ümit verici değildir; ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar içinde izlenmesi en kolay ve en yararlı olan Osmanlı siyasetini izlemektir. “*...Bilmem siyasî işlerde, fırsatları değerlendirmekten (opportuniste'likten) daha doğru, daha faydalı bir yol var mıdır?*” (Ahmet Ferit Haziran 1904; yayımlayan: Türk Tarih Kurumu 2014: 51-65; Karal 2014: 2-3).

Ziya Gökalp'in Üçlü Tasnifi: “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*”

Ziya Gökalp (1876-1924), her şeyden önce Türkiye'yi “*Sosyoloji*” ile tanıştıran, ateşli bir Türk Milliyetçisi olarak *Sosyolojiyi* entelektüel bir temele oturtan isimdir. 23 Mart 1876 Perşembe günü, Diyarbakır'da Müftüzadeler ailesinden; iyi yetiştirilmiş, dindar, açık fikirli ve

vatansever bir Osmanlı aydını olan Vilayet Evrak Müdürü Mehmet Tevfik Efendi'nin ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Annesi Pirinççizadelerden Zeliha Hanımdır. Mehmet Ziya (daha sonra Gökalp), mekteplere devam ederken aynı zamanda İslam hukukuna vâkıf olan amcasından geleneksel İslam ilimlerini de öğrenmiştir. Öğrencilik yıllarında hep çok okuyan biri olmuş ve küçük yaşta geleneksel halk kitaplarından bir koleksiyon oluşturmuştur. 1886 yılında mahalle mektebini bitirerek Diyarbakır Askerî Rüştiyesine kaydolmuştur. Bu sırada Abdülhamit yönetimi ve hürriyetçi-meşrutiyetçi aydın hareketlerini yakından takip etmiştir. Okuyacağı kitaplar konusunda kendisini hep serbest bırakan, ona vatanperverlik ve hürriyetçilik aşkını veren babası Tevfik Efendi 11 Mart 1890'da vefat etmiştir. Aynı yıl Mehmet Ziya, Askerî Rüştiyeyi bitirmiştir. Sınavla Diyarbakır'da açılan Mülki İdadî Okuluna girmiş ve burada Türkçülük temayülü gelişmiştir. Yazları da Fransızca çalışmıştır. İdadîde tabiat dersi öğretmeni ve belediye doktoru olan *Yorgi*, Mehmet Ziya ile ilgilenmiş ve ona eski Yunan felsefesine dair bilgiler vermiştir. Muhtemelen bu bilgiler Mehmet Ziya'nın kafasında akıl ve iman çatışmasına giderek bir buhrana dönüşmesine yol açmıştır. Tarih derslerine de çok ilgili olan Ziya, dördüncü sınıfta iken, "*Padişahım çok yaşa!*" demek yerine "*Milletim çok yaşa!*" diye bağırmıştır. İdadîler beş yıl iken yedi yıla çıkarılınca, Ziya zaman kaybı düşüncesiyle dördüncü sınıftan (1894 yılında) tasdiknamesini alarak ayrılmıştır. "*Allahsız*" diye halk içinde ün yapan *Doktor Abdullah Cevdet*'in kendisine verdiği "*Ateizm*" isimli kitapla ruhunda yaraların açıldığı Ziya, intihara kalkışsa da daha sonra İslam kültürünün özellikle tasavvuf üslubunda (Hacı İzzet Efendi'nin yardımıyla) kişisel çıkışını bulmuş ve ruhunu onarmıştır. Mülkiye Baytar Okulunda parasız ve yatılı okurken; yirmi yaşındaki Ziya'nın ilk işi, "*vatanı kurtarmak*" üzere tıbbiyelilerin kurmuş oldukları gizli cemiyete girmek olmuştur. O yıllarda *Hüseyinzâde Ali Bey* ile tanışmış, Türk Tarihi ile ilgili kitaplar okumuş, sosyoloji ve sosyal psikolojiye ait Fransızca kitapları takip etmiştir. Kendi ailesinin kökenini araştırarak soyca Türk olan Çermik'ten gelen bir aile oldukları sonucuna varmıştır. 1911 yılında ailesini Selanik'e getiren Ziya Bey, İttihat Terakki İdadisinde "*Toplumbilim*" dersleri vermeye başlamış; *Genç Kalemler*'de yazmış, "*Altun Destan*" adıyla yazdığı şiirde ilk defa "*Gökalp*" adını kullanmıştır. 1911 yılının son aylarında İstanbul'a gelen Ziya Gökalp, 1912 Mart'ında Ergani Milletvekili olarak Osmanlı Meclis-i Mebusanına girmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidara bütünüyle hâkim olduğu dönemde Fırkanın merkez-i umumî üyeliğini yapan Ziya Gökalp, fikirlerini cesaret ve sertlikle kabul ettirmeye çalışmış; bu açıdan ona "*Kendi sahasının diktatörü*" diyenler olmuştur. Osmanlılık ve İslamcılık siyasetlerinin zayıfladığı ve artık milliyetçiliğin memleketin faydasına kullanılması gerektiğine dair düşünceleri Talat ve Enver Paşalar tarafından kabul görmüştür. Türk Milliyetçiliği fikrinin merkezi olan *Türk Ocağı*'nda ve *Türk Birliği Derneği*'nde (1912) ve Derneğin çıkardığı *Bilgi Mecmuası*nda (1913) Ziya Gökalp, "*Türkiyat, İslamiyet, Felsefe, İçtimaiyat ve Türkçülük*" alanlarında faaliyet göstermiştir. Millî Eğitim Bakanlığı teklifini kabul etmeyen Ziya Gökalp, Parti içerisindeki ihtiras kavgalarından hep uzak durmuştur. Onun "*Gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım*" ilkesi dönemin fikir, sanat ve düşünce hayatına önemli bir canlılık getirmiştir. Ziya Gökalp 1913'ten sonra Darülfünundaki derslerine ağırlık vermiş; bir yandan da konferans ve sohbetlere, evinde şölen dediği yemekli toplantılara devam etmiştir. Bu sohbetleri sonradan makale halinde yayımlanmıştır. 1912'den itibaren yazıları *Türk Yurdu*, *Halka Doğru*, *İslam*, *Türk Sözü*, *Bilgi*, *İktisadiyat*, *Millî Tettebular Mecmuası*, *Muallim*, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Şair*, *Yeni Mecmua* (kendisinin bizzat yönettiği), *Küçük Mecmua*'da (Diyarbakır'da kendisinin 1922-1923 yılları arasında çıkardığı) yayımlanmıştır. Ziya Gökalp'in yeni bir duygu ve heyecan vermeyi amaçladığı bu yayınlarından anlaşılmaktadır. "*Kendine ve dünyasına güvenini yitirmiş bir toplumun geleceği*

aydınlık olamaz...” düşüncesini vurgulayan Gökalp, “Kızıl Elma” şiiriyle de özgüveni kurmak noktasında Türk aydınına yol açmayı hedeflemiştir. Bir toplumda iyi bir gelecek için “*millî eğitim ve kişilik gelişimi*” üzerinde önemle durmuş, eğitim programlarının hazırlanmasında katkılarda bulunmuştur. 1913 yılında *Türk Yurdu* Dergisi’nde asıl hüviyetini kazandığı “*Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*” isimli seri makalelerini yayımlamıştır. Türk Milliyetçiliğini diğer tanımlardan daha farklı, ırkçılığı reddeden, iman ve kültür birliğine dayandıran ve günümüz için de canlılığını koruyan bir anlayışla açıklamıştır. Bu yıllarda hükümet sorumluluğunu yüklenmiş olan İttihat ve Terakki Partisi, Türkçülüğü açık bir biçimde benimsemiştir ve Gökalp’in bütünleşmeyi sağlayıcı, en kapsamlı kimlik tanımı da son derece başarılı olmuştur. İttihat ve Terakki’nin yayımlanmış çoğu tamimlerinde Gökalp’in imzasının olduğu bilinmektedir. 1914 yılında Dünya Savaşı sürerken Ziya Gökalp, Üniversitede derslerine ve seminerlerine devam etmiş, sosyoloji çalışmalarını başlatarak İstanbul’u Türkiye’deki sosyoloji çalışmaları için bir merkez haline getirmiştir. Bu faaliyetlerini 1919’a kadar Edebiyat Fakültesi’nde sürdüren Ziya Gökalp, İstanbul’un işgali sonrası İngilizlerin Malta’ya sürgüne gönderdiği ileri gelen İttihat ve Terakki Fırkası üyelerindendir. İyi bir Mustafa Kemal Atatürk taraftarı olarak İstanbul’a, oradan da Ankara’ya geçen ve 1921’de Diyarbakır’a geri dönen Ziya Gökalp, *Küçük Mecmua*’nın sorumlu müdürü olmuştur. 1922’de Ankara’da “Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığına” atanmış ve burada ünlü eseri “*Türkçülüğün Esasları*” nı yayımlamıştır. “*Hâkimiyeti Milliye*” ve “*Yeni Türkiye*” Gazetelerinde de yazan Ziya Gökalp, kurulacak olan “Halk Fırkası”nın programında neler bulunması gerektiği ile ilgili fikirler sunmuştur. “Anayasa Encümeni”nde görev alarak, özellikle “*halkçılık*”, “*laiklik*”, “*milliyetçilik*”, “*düşünce ve yayın özgürlüğü*” konularında Devletin benimsediği ilkelerin saptanmasında öncülük etmiştir. Milletvekili olduktan sonra “*Türk Medeniyeti Tarihi*”ni yazmaya başlamış, hastalanmıştır. “*Cumhuriyet*” Gazetesinde “*Çınaraltı*” başlığı altında yazılar yazmıştır. Hastalığı ağırlaşan Gökalp, Beyoğlu’ndaki Fransız hastanesinde dünyevi hayata gözlerini yummuştur. 25 Ekim 1924 tarihinde vefat eden Ziya Gökalp için Türk basınında günlerce yazılar yayımlanmıştır. *Türk Yurdu* Dergisi, 1924 yılında devamlı yayınlarla Ziya Gökalp’in muhterem hâtırasına hürmet etmeğe çalışmıştır. Neşriyat Müdürü Yusuf Akçura, Gökalp’in ölümü dolayısıyla şunları söylemektedir: “*Ziya Gökalp Bey’in vefatıyla ‘Türk Yurdu’ büyük evlatlarından birini gaip ettiği gibi ‘Türk Yurdu’ fikir ailesi de en kıymetli uzuvlarından birisini zayi etmiştir...*” (Ülken 2014: 440-485; İnalçık 2015: 147-149; Kösoğlu 2015: 125-139; Gözübüyük 2015: 107-111; Gökseloğlu 2015: 94-103).²

² Ziya Gökalp’in başlıca yapıtlarını şöyle sıralamak mümkündür (Gökalp 2017: Önsöz):

Şiirleri: Şaki İbrahim Destanı (1908), Kızıl Elma (1917), Yeni Hayat (1918), Altın Işık (1923), Ziya Gökalp Külliyyatı I, Şiirler ve Halk Masalları (1952, F. A. Tansel).

Bilimsel Yapıtları: İlm-i İctima Dersleri (1913), İlm-i İctima-ı Dinî (1913), İlm-i İctima-ı Hukukî (1914), Türk Töresi (1923), Türk Medeniyeti Tarihi (1925).

Denemeleri: Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak (1913-1914 yılları yazıları 1918’de yayımlanmıştır), Türkçülüğün Esasları (1923), Doğru Yol (1923).

Makaleleri: Ziya Gökalp ve Çınaraltı (1939, A. N. Göksel), Fırka Nedir (1947), Ziya Gökalp Diyor ki (1950, A. N. Göksel), Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı (1956, Ş. Beysanoğlu), Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri (1973), Yeni Türkiye’nin Hedefleri (1977, Sadeleştiren: Cavit Orhan Tütengil).

Konferansları: Malta Konferansları (1977, haz. Doç. Dr. Fahrettin Kırzioğlu).

Mektupları: Ziya Gökalp’in Hayatı ve Malta Mektupları (1931, A. N. Göksel), Ziya Gökalp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları (1956, A. N. Göksel), Ziya Gökalp Külliyyatı, II- Limni ve Malta Mektupları (1965, F. A. Tansel) (Ayrıca bakınız: Prof. Dr. C. O. Tütengil, Gökalp’a İlişkin Yeni Notlar, Sosyoloji Konferansları, XIV.kitap; 1976).

Felsefe Dersleri: Felsefe Dersleri (2006, hazırlayan: Ali Utku ve Erdoğan Erbay).

Kültür Bakanlığı, Ziya Gökalp’in bütün yapıtlarını, dergi ve gazetede kalan yazılarını bir dizi halinde yayımlamıştır (1976-1981). Ayrıca Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu da Ziya Gökalp Külliyyatı’nı (2 cilt, 1977-1989)

Ziya Gökalp, çağdaş Türk düşünce ve siyasî hayatı açısından yaşadığı dönemin ve Cumhuriyet devrinin en önde gelen, önemli düşünürüdür. Döneminde ve sonrasında ele aldığı konularla hep gündemde kalmayı başarmış ya da izleyicileri tarafından gündeme getirilmiştir. Her şeyden önce Osmanlı'nın son döneminde Darülfünunda *Sosyoloji* kürsüsünü kuran ve ilk Sosyoloji derslerini veren isimdir. Bu bakımdan Ziya Gökalp, ilk Türk sosyoloğudur. Sosyolog kimliğinden dolayı Türk toplumunun ve tarihinin *Durkheim*'in pozitivist sosyolojisine göre analizini yapmıştır. *Bu analizi yapma gerekçesi ise Türkçülüğü ve Türk milliyetçiliğini bilimsel verilere ve sosyolojik analizlere dayandırma ihtiyacıdır.* Türk toplumu ve tarihinin analizinden çıkardığı sonuçları sosyolojinin verileriyle açıklamak ve bu suretle de Türk toplumunun geleceğine yön vermek Gökalp'in başlıca arzusu olmuştur. Hem II. Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemi siyasî çevrelerinin teorisyenliğini üstlenmiş ve 1924 yılında ölmesine karşın, ileri sürdüğü görüşleri ile Cumhuriyet'in özellikle 1945'e kadar ki devresinde, parti dönemine damgasını vurmuştur. Ziya Gökalp, "*saltanat, hilafet, Batılılaşma, halkçılık, demokrasi, siyasî ve ekonomik bağımsızlık, laiklik, eski Türk medeniyeti...*" gibi Cumhuriyet döneminin başat konularını, Cumhuriyet öncesinde ele alarak incelemiş bir sosyologdur. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yapılan bütün modernleşme hareketlerinin kaynağında önemli ölçüde Ziya Gökalp'in düşüncelerini bulmak mümkündür (Kaçmazoğlu 2015: 185; Gündoğan 2015: 169).

Ziya Gökalp, pozitivist sosyolojinin düşün ilkelerini tümüyle ülkemize aktarmıştır. "*Kültür-medeniyet, evrensel sosyoloji-millî sosyoloji, ilkel toplumlar-uygar toplumlar*" gibi ikili ayrımlar, Gökalp'in sosyoloji anlayışının temelini oluşturmaktadır. Gökalp'e göre sosyoloji, genel medeniyetleri ve kültürleri karşılaştırarak toplumların ve kurumların tabi oldukları kanunları bulmak ve toplumlara istenilen yönü vermek açısından çok önemli bir göreve sahiptir. Gökalp'in çalışmalarında en büyük amacı Türk toplumunu çözümleyip ona yön vermek olmuştur (Kaçmazoğlu 2015: 185-186).

Bir fikir hareketi olarak Türkçülüğü en yüksek formuna ulaştıran Ziya Gökalp'in *Türk Yurdu* Dergisinde "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" üst başlığı altında yayımladığı makaleler serisinin ilki, "*Memleketimizde üç fikir cereyânı vardır.*" cümlesi ile başlamaktadır. Söz konusu üç fikir cereyânı kronolojik sıraya göre *Muasırlaşmak, İslamlaşmak* ve *Türkleşmektir* (Bakınız: Gökalp 2013; Çalen 2015: 336).

Ziya Gökalp, mütefekkirlerimizce öncelikle "*Muasırlaşmak*" lüzumunun hissedildiğini belirtmiş ve Osmanlı-Türk modernleşmesini III. Selim devriyle başlatmıştır. "*Aslî bir akide hükmünde*" gördüğü "*Muasırlaşmak*"ı herhangi bir fikrin veya grubun tekeline bırakmamış ve değişen dozajlarda bütün fikir akımlarının muasırlaşma eğilimi taşıdığının altını çizmiştir. Tanzimatçıların muasırlaşma telakkisini birkaç cepheden tenkit eden Gökalp, kendi muasırlaşma teorisini yeni bir medeniyet tasavvuru içine oturtmuştur. Muasırlaşmayı bir dereceye kadar Osmanlıcılık ile aynileştirdiği görülmektedir. Bürokratik modernleşmeye de içtimaî köklerden mahrum gördüğü ve özellikle kozmopolitlik sebebiyle karşı çıktığı söylenebilir. Ziya Gökalp'in hedefi "*muasır bir İslam Türklüğü*" vücuda getirmek olmuştur. Bu sebeple kozmopolit muasırlaşma cereyânı yerine, *millî ölçüler çerçevesinde alternatif bir*

yayımlamıştır. Yapı Kredi Yayınları da Ziya Gökalp'in bütün yapıtlarını birkaç cilt olarak yayımlamaya başlamıştır: Ziya Gökalp, Kitaplar I (yay.haz. M. Sabri Koz, hazırlayanlar: Ş. Beysanoğlu, F. Kırzioğlu, Y. Çotuksöken, M. Koç, 2007).

muasırlaşma tarzı teklif etmiştir. Asriliği aletten doğan bir olgu olarak değerlendiren Gökalp için muasırlaşmak, şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek değil; fen ve teknikte Avrupalıların seviyesine çıkmaktır (Gökalp 2013; Çalen 2015: 336-337).

Muasırlaşmak temayülüne, İnkılâp'tan sonra “İslamlaşmak” emelinin iltihak ettiğini yazan Gökalp, ilginç bir şekilde İslamcılığı, II. Meşrutiyet dönemine münhasır ve Türkçülük ile aşağı yukarı eş zamanlı bir olgu gibi mütalaa edip “*Üç Tarz-ı Siyaset*”te görüldüğü üzere II. Abdülhamit’in “*İttihad-ı İslam*” siyasetine atıfta bulunmamıştır. Bunun iki sebebi olabilir: II. Meşrutiyet döneminde Abdülhamit aleyhinde oluşan tepkiyi nazar-ı dikkate alarak İslamlaşmak fikrinin taşıyıcısı gördüğü “*Sırât-ı Müstakîm-Sebilü’r Reşâd*” Mecmuası etrafındaki İslamcılarla, Abdülhamit’in İslamcılığını ilişkilendirmek istememiş olabilir ki bu iki İslamcılık tarzı birbirinden nitelik olarak farklıdır. Gökalp, “*İslam Ümmetçiliği*” ve “*İslam Milliyetçiliği*” ayırımına giderek bütün Müslümanların bir millet teşkil ettiği fikrine karşı çıkmıştır. II. Abdülhamit’in “*İttihad-ı İslam*” siyasetini, İslam Milliyetçiliği bağlamında değerlendirip ötelemek ve Türkçülük ile uyum halinde, ümmet programına dayalı yeni bir İslamcılık kurgulamak istemiş olması ihtimal dâhilindedir. “*Sırât-ı Müstakîm-Sebilü’r Reşâd*” Mecmuası etrafındaki İslamcıları da Ümmet programıyla ikna edebileceğini düşünmüş ve bu gerçekleşmeyince “*İslam Mecmuası*”nı yayımlamaya başlamış olmalıdır. Ziya Gökalp’te İslamlaşmanın içeri ve dışarı olmak üzere iki yönü vardır. Birinci yönüyle İslam, Türk milletinin temel yapı taşlarından birisidir. İkinci yönüyle, İslam dünyası sathında, Arap harflerini muhafaza etmek, ilim ıstılahlarını müşterek hale getirmek, müşterek bir İslam terbiyesi oluşturmak, müftülük teşkilatları arasında irtibat tesis etmek, hilâlin kutsiyetini muhafaza etmek gibi prensipler üzerine kurulu bir ümmet programıdır. Gökalp’e göre biri milliyet; diğeri ise beynelmileliyet ile ilgisi olması sebebiyle İslamlaşmanın bu iki ciheti arasında bir tenakuz, karşıtlık yoktur (Gökalp 2013; Çalen 2015: 337).

“*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*”ta Ziya Gökalp, ayrıntılı bir millet/milliyet tarifi yapmamış, milletin “*lisanî bir zümre*” olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Ancak İslamiyet ile Türklük arasında özel bir ilişki kurarak daha sonraki yıllarda “*Türk-İslam Sentezi*” çizgisindeki söylemin sıklıkla tekrar edeceği argümanların temelini atmıştır. Aynı lisanı konuşan insanlar, “*aynı iştiyak ve temâyüllere, aynı vicdan ve zihniyete*” sahip olacakları için aynı dine inanma eğiliminde de olacaklardır. Türklerin çeşitli dinleri denedikten sonra Şamanî Yakutlar gibi birkaç küçük topluluk dışında daha çok İslamiyet’i kabul etmesi bu doğal eğilimin sonucudur. Gökalp, İslamiyet’i Türk kalmanın ön koşulu, kimliği korumanın bir anahtarı olarak görmüş ve bu anlayışıyla ilgili örnekler sunmuştur. *Onun için Türkleşmek demek aynı zamanda İslamlaşmak demektir*. Bu anlayışı sonraki kuşakları da büyük ölçüde etkilemiştir (Gökalp 2013; Çalen 2015: 337-338).

Müslümanların uzak bir gelecekte siyasî bir birlik teşkil etme ihtimalini tamamen yok saymamakla birlikte, hazırladığı ümmet programıyla Müslüman milletler için farklı bir yol haritası çizen Gökalp, ümmetçilik ile milliyetçiliği çeşitli ayetlerden de örnekler göstererek telif etmeye çalışmıştır. İslam dünyasının farklı milletlerden meydana geldiği kabulü üzerine kurduğu ümmet programı, kesinlikle “*Üç Tarz-ı Siyaset*”te bahsi geçen “*İttihad-ı İslam*” davası değildir. Gökalp’e göre ümmet mefkûresi fazlaca geniştir ve *milletin* bütün diğer içtimâî zümrelere üstün tutulması gerekir (Gökalp 2013; Çalen 2015: 338).

Türk milliyetçiliğinin tarihî gelişimini konu edinen hemen her çalışmada tekrar edildiği üzere Osmanlı Devleti içinde milliyetçilik fikri en geç Türklerde ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp

de aynı düşüncededir: “*Milliyet mefkûresi ibtidâ gayr-i Müslimlerde, sonra Arnavut ve Araplarda, en nihâyet Türklerde zuhur etti.*” Bu gecikmede, Türklerin her üçüne birden dahil olduğu Osmanlılık, İslamlık ve Türklük kategorileri arasındaki belirsizlik, küçümsenmeyecek derecede pay sahibi olmuştur. Gökalp, Türk milliyetçiliğinin önündeki bu açmazı “*devlet, ümmet, millet*” formülü ile aşmaya çalışmıştır. Ona göre Türklerin millet mefkûresinden kaçınmaları, “*Türklük yok, Osmanlılık var*” demeleri, devlet ile milleti bir manada algılamalarından kaynaklanmıştır. *Devlete, ümmete ve millete ait mefkûreler başka başkadır ve birbirleri arasında çatışma ve çelişki yoktur.* Türkçülüğün devletin dağılmasını hızlandıracığı yönündeki tenkitlere karşı Ziya Gökalp, Türklük üzerinden bir Osmanlılık modeli tasarlamıştır (Gökalp 2013; Çalen 2015: 338).

Ziya Gökalp'in Türkleşme teorisi, Tanzimat'a ve Osmanlı içtimâî, iktisadî ve siyasî yapısına yönelik iki ciddi tenkit üzerine kuruludur. Evvela esas gayesi “*bir Türk-İslam harsı*” vücuda getirmek olan Gökalp, Tanzimatçı muasırlaşma cereyanına, kozmopolitliği sebebiyle karşı çıkmaktadır. Gökalp'e göre Tanzimatçıların Osmanlılık siyaseti Türklük hakkında zararlı neticeler vermiştir. İkinci olarak Osmanlı siyasî, içtimâî ve iktisadî yapısı içinde Türklüğün konumunu sorgulayan Gökalp'e göre asker, memur ve köylü sınıflarından ibaret kalan Türkler, millî iktisatlarını kurmalılardır. Kozmopolit Osmanlı merkez yönetimi, Türklüğü dışlamış ve hakir görmüştür. *Millî hayatı kurmak, bir Türk-İslam harsı vücuda getirebilmek ve Türklüğün millî mefkûresini bulmak için millî tarihe ve halk edebiyatına dönmek gerekmektedir.* “*Bir milletin hatıraları, ananeleridir*” ve Türklük tarih ile yaşayan halk kültüründen çalışılmalıdır (Gökalp 2013; Çalen 2015: 339).

“*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*”ta Ziya Gökalp, “*memleketimizde üç fikir cereyânı vardır.*” demektedir; fakat eserinin ilerleyen kısımlarında bir dördüncü cereyandan, gerek bir fikir hareketi olarak “Osmanlılık”tan gerekse toplumsal bir kategori olarak “Osmanlılık”tan da kısaca bahsetmektedir. Ziya Gökalp'in tasnifinde “*Osmanlıcılığı*” atlaması muhakkak ki bilinçli bir tercih ürünüdür. Eserini kaleme aldığı dönemde Osmanlılık fikrinin varlık zeminini kaybettiğini düşünmesinden dolayı bu tercihi yapmış olabilir (Gökalp 2013; Çalen 2015: 339).

Hilmi Ziya Ülken, Yusuf Akçura ve etrafındakilerin üç cereyân arasındaki problemi çözmeksizin sadece münakaşa ettiklerini, bu problemi bir sistem içinde ilk defa Ziya Gökalp'in çözmeye teşebbüs ettiğini söylemektedir. Ülken'e göre Ziya Gökalp, üç fikir cereyânını içtimâiyatçı görüşüyle birleştirmiştir (Ülken 2006: XVII-XXI; aktaran Çalen 2015: 339-342).

Dünya ölçüsündeki büyük değişim ve dönüşümlere ayak uydurmakta zorlanan Osmanlı Devleti'nin duraklamadan çöküşe sürüklendiği ve bu bağlamda “*toplumsal kimlik*” arayışlarının ön plana geçtiği sancılı bir “*toplumsal bunalım*” ortamından modern Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminin en etkili düşünürlerinden biri olarak Ziya Gökalp, “*Türk millî kimliğinin İslamî ve modern bilimsel-rasyonel kimliklerle bağdaştırılması meselesi*” üzerinde durmuştur. “*Hars*” adını verdiği “*kültürü Türkleştirmek ve İslamlaştırmak, medeniyeti de çağdaşlaştırmak*” temelindeki düşünce sistemi ile Gökalp, Türklerin *din, soy, dil* ve *ülkü birliği* etrafında bir millet oluşturabileceğini düşünmüş; tüm çabası Türk toplumunu yeni bir millî şuurla çağdaş medeniyet içerisinde kendi kültürü etrafında birleştirmek olmuştur (Günay 2010: 9-58).

Türk milliyetçiliğini “*devlet, ümmet, millet*” birleşiminde kurgulayan Ziya Gökalp, düşünce tarzlarını sistematik bir şekilde değerlendirerek “*modernleşmeci-bir Türk-İslam sentezi*”ni getiren düşünürümüzdür. Türkçülüğe bilimsel bir boyut kazandıran Gökalp, uygarlık

(medeniyet) ile kültürü birbirinden ayırarak Türk kültüründe kalmayı; bilimde, felsefede ve teknikte Batılı kafaya sahip olmayı gerekli görmüştür. Türk kimliğini de bu düşünsel alt yapıda formüleştirmiştir: “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim!”

Sonraki yıllarda Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinde Türkçülük akımının detaylarını sunmuş ve her alanda (dilde, estetikte, ahlakta, hukukta, dinde, ekonomide, siyasette, felsefede) Türkçülüğün bahsetmiştir. “Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir ve Türk kültürü ve terbiyesi içinde ortak kimlik ve ideal kazanmış herkes Türk milletindendir.” (Bakınız: Gökalp 2017).

Osmanlı Devleti, modernleşme sürecinde her alanda bir *ikilik* yarattığından, millet haline gelmiş olan Türk toplumunu bu ikiliklerden kurtarmak ve Türk toplumuna bir şahsiyet kazandırmak amacıyla Ziya Gökalp, bütün Türkleri *dilde, edebiyatta, kültürde* birleştirmek ihtiyacını duymuştur. Bunun adı “Turan”dır: “Vatan ne Türkiye’dir Türk için ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir, Turan!..” Türkçülüğü bir *kültür milliyetçiliği* olarak anlayan Gökalp, kültürün zaman içerisinde oluştuğu tarihe başvuruyu esas kabul etmiş; bu nedenle de Orta Asya’dan başlayan Türk tarihini ve bu tarih içerisinde gelişmiş olan her kurumu analiz etmiştir. Planladığı toplumsal değişimin gerçekleşmesi için Gökalp’in önceliği “eğitim” kurumuna vermesi de dikkat çekicidir. “Terbiyenin Sosyokültürel Temelleri” adlı çalışmasında Gökalp, eğitim sorununun aynı zamanda bir medeniyet sorunu olduğunu vurgulayarak Osmanlı’da farklı üç tabakanın üç ayrı zihniyette yetiştiğini; bunun artık mümkün olmayacağını, hakiki millet olma yolunda tüm eğitim usullerinin birleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Gündoğan 2015: 176-178). Türk millî kimliğinin inşasında *eğitim* kurumuna işaret etmesi önem arz etmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kimliği İnşası

“Vücudumun babası Ali Rıza Efendi, coşkularımın babası Namık Kemal, düşüncelerimin babası Ziya Gökalp’tir.” diyen, Türk İnkılabının mimarı Mustafa Kemal Atatürk hem Batı hem de Batı dışı toplumların modernleşme ve milletleşme süreçlerini incelemiş, değerlendirmiş; ayrıca Türk tarihinin süreçlerinden, fikir adamlarımızdan edindiği derin tecrübeyle hareket etmiştir.

Atatürk’ün öğrenim hayatı boyunca ve askerlik yıllarında öğrenim gördüğü okulların da etkisiyle Batıdaki ilmi gelişmeleri takip ettiği, Batıdan çok sayıda eseri okuduğu, Cumhuriyet öncesi fikir akımları ve fikir adamlarımızdan etkilendiği bilinmektedir ki Devlet başkanı olduktan sonra Çankaya’da 4000 ciltlik zengin bir kitaplık oluşturmuştur. Tabi Atatürk’ün fikir yapısının oluşumunda en büyük etki çökmekte olan Devlet içerisinde yaşanan acılara bizzat şahit olması, yapmış olduğu hizmetlerde edindiği tecrübelerdir. Esas etkiyi ise iki yüz yıllık modernleşme serüvenimiz tayin etmiştir. İlgi duyduğu fikir ve sanat adamları içinde *Namık Kemal, Teyfik Fikret, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Şehbenderzade Hilmi,...* vs. sayılabilir (Çaycı 2005: 100-101). Millî duruş ve duyuş tarzı etrafında değişimi sağlamak anlamında Mustafa Kemal Atatürk’ün birleştiği isimler; *Yahya Kemal, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Yusuf Akçura*’dır (Yalçın 2013: 121).

Atatürk, “*halkçılık, milliyetçilik, laiklik, Batıcılık, millî tarih ve kültür, dilin sadeleştirilmesi, Türkçe Ezan, kadın hakları, eğitimin modernleştirilmesi...*” gibi pek çok konuda Cumhuriyetin ve Türkçülüğün fikir babası Ziya Gökalp’ten ilham almıştır (Yılman 2003: 38).

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarında yaşananlar Osmanlı'nın değerlerinin ve duruma ilişkin üretilen çözüm önerilerinin geçersizliğini kanıtlayınca Osmanlı modernistlerinden düşünsel anlamda faydalanan; ancak inkılapları uygulama noktasında radikal anlamda ayrılan bir tavırla Atatürk, Türk modernleşmesini “milliyet” ve “medeniyet” prensipleri çerçevesinde yepyeni bir sistem olarak gerçekleştirmiştir (Safa 2006: 90-102; Yalçın 2013: 118-119). “*Millî irade (millî hâkimiyet)*” ve “*medeniyet*” kavramları bağımsız Türk Devleti formülü içinde birbirine bağlanmıştır (Tunaya 1983: 89).

Atatürk hem Osmanlı modernistlerinden hem de Batı modernistlerinden “*milliyetçilik ve laiklik*” temelli kurduğu yeni, modern devlet ve toplum yapısıyla ayrılmaktadır. Batıcıların “*medeniyetçi*”; Türkçülerin “*milliyetçi*” görüşlerinden belirli nüanslarla etkilenen Mustafa Kemal Atatürk, hep “*millî bir modernleşme*”den bahsetmiş; politikalarını ve kimlik inşasında yönünü bu modernleşme anlayışına göre belirlemiştir (Ekincikli ve Işık 2019: 273).

I. Dünya Savaşı sonrasında Türkçülük akımının Turancılık boyutu (tüm dünya Türklerini aynı çatı altında toplama) etkisini yitirmiş; Türkçülük akımının Anadolu Türkçülüğü anlayışının geçerliliği anlaşılmıştır. Türkçülük akımı Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önleyememiş; ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında çok etkili olmuştur. “*Misak-ı Millî*”de ifadesini bulan millî ruh, “*Millî Bağımsızlık*” ve “*Millî Egemenlik*” mücadelesinin başarılı olmasını sağlamış; bir yeniden diriliş hareketi olan *Türk İnkılâbını* doğurmuştur. Bu İnkılâpla “*millî*” kelimesi her toplumsal gelişmemizde yerini bulmuştur; “*millî sınır, millî devlet, millî ekonomi, millî eğitim, millî tarih, millî dil...*” gibi.

Türkçülük, yerini Atatürk ilkelerinden “*milliyetçiliğe*” bırakmıştır. Milliyetçilik ilkesi “*Misak-ı Millî sınırları içerisinde herkes Türk'tür*” tanımına işaret etmektedir. “*Milliyetçilik; millet gerçeğinden hareket eden bir fikir akımı, çağımızın geçerli bir sosyal politika prensibidir. Milliyetçilik, kendilerini aynı milletin üyesi sayan kişilerin duydukları, bir arada aynı sınırlar içinde, bağımsız bir hayat sürmek, sevgi ve saygı hisleriyle birbirine bağlanarak oluşturdukları toplumu yüceltmek isteğidir.*” Türk milletine yeniden güven duygusunu kazandıran, Türk Milliyetçiliğini şahlandıran Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı “*Misak-ı Millî ve Tam Bağımsızlık ülküsüne dayanır; akılcı, medenî, çağdaş, laik, ileriye dönük, demokratik, halkçı, topalayıcı, birleştirici, yüceltici, insancıl ve barışçıdır*” (Özçelik ve diğerleri 2001: 262-269).

Hayatı boyunca Türk milletini *çağdaş medeniyet seviyesinin* üstüne çıkaracak ileri bir zihniyetin yerleşmesi hedefini taşıyan Mustafa Kemal Atatürk, Yusuf Akçura'nın ve Ziya Gökalp'in üçlü tasniflerinden tecrübe kazanan bir lider olarak Türk kimliğini, “*Ne Mutlu Türküm Diyene!*” sözüyle özetlemiş; *milleti bütünleştirici kültürel bir milliyetçilik* tanımı yapmıştır.

Atatürk'ün “*medeniyetçilik (Batılılaşma)*” ilkesi Batı kadar büyük ekonomik ve teknolojik güce sahip olma sürecini; *milliyetçilik* ilkesi ise millî bir karakter içerisinde bağımsız kalma düşüncesini ifade etmiş; bu iki ilke sistemli bir şekilde tutarlı ve anlamlı hale getirilerek Osmanlı'da çözülmüş olan toplum, toplumsal ve kültürel yönden birleştirilmeye; bütünleştirilmeye çalışılmıştır” (Yazıcı 2017: 24-25; Ekincikli ve Işık 2019: 276).

Atatürk, yeni Türk Devleti'nin “*yeni insan tipini*” de tanımlamıştır. Türk milletinin Tanzimat'tan itibaren görmeyi arzuladığı ‘yeni insan tipi’, Türk milletini hapsediği karanlıklardan, yok olma tehlikesinden kurtaran ve millete bağımsızlığı kazandırarak çağdaş

dünyanın medeni ülkeleri arasına dâhil olma mutluluğunu yaşatan Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde şekillenmiştir (Yalçın 2011: özet; Ekincikli ve Işık 2019: 276).

“Atatürk ilkelerine bağlı, millî, modern, laik, aktif, sosyal hayata karışan, bilimsellik ve akılcılıktan ayrılmayan, araştıran-okuyan-sorgulayan, çalışkan ve yaratıcı, yeniliklere açık, fikirlerini özgürce söyleyen, demokratik, eşitlikçi, kimseye haksızlık yapmayan, haksızlıklara da duyarsız kalmayıp tepki gösteren, insan sevgisi taşıyan” bir yurttaş tipi tanımlanmıştır. “Eğitim”, Türk kimliğinin oluşturulması ve Türk İnkılâbının korunması noktasında politikaların merkezine alınmıştır (Özodaşık 1999: 114-121; Özodaşık 2006: 132-139; Ekincikli ve Işık 2019: 276).

Değerlendirme ve Sonuç

Türk düşünce tarihine bakıldığında ortaya atılan ve devlet ideolojisi haline gelen fikir akımları dış baskılar, içerde tehditler, değişimler, isyanlar, bağımsızlık hareketleri, halktan kopukluk vs. gibi pek çok nedenden Osmanlı Devleti'nin yıkımını engelleyememiştir. Ancak düşünsel anlamda fikir akımları yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne önemli bir alt yapı sağlamıştır. Düşünsel tüm tartışma alanları, fikirler Cumhuriyet'in mutfağını oluşturmuştur.

Dünyada 19. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmelerden sonra, 20. yüzyıl boyunca da modernleşmiş ve merkezileşmiş devletlerde iktidarların en ciddi çabalarından olan “*kimlik inşası*” meselesinde fikir akımları rol oynamıştır. Türk aydını da yönetimlerin kendi ideolojilerini topluma benimsetmek hedefinde “*kimlik inşası*” noktasında kafa yormuştur.

Şüphesiz Yusuf Akçura'dan önce de fikir hareketleri gündeme gelmiş, çeşitli tartışmalar, belirlemeler yapılmıştır. Ancak Akçura'nın üçlü tasnifinin günümüze kadar tartışılarak gelmesinde onun üç siyasi fikri birbirleri arasındaki ilişkilere, çelişkilere bağlı olarak karşılaştırmalı bir yöntemle irdeliyor olması sebeptir. Akçura, *Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük* siyasetlerini değerlendirdiği “*Üç Tarz-ı Siyaset*”inde “*objektif bir bakış açısı*” sunarak “*seçenekçi*” bir tavır sergilemiş; tercihini henüz çok yeni olarak nitelendirdiği Türkçülüğten yana kullansa da kararı okuyucuya bırakmıştır. Akçura'nın *Batılılaşmak/Muasırlaşmak* fikrinden eserinde bahsetmemesi de bu fikri yok saydığından değil; değerlendirmesini yaptığı üç siyasette de değişen dozajlarda *muasırlaşma* bulunduğunu düşünmesindendir. Her hareketin içinde mutlaka Batıcılık yer almıştır. Yusuf Akçura'nın *modernist-Türkçü* olarak tanımlandığı da bilinmektedir.

Bir fikir hareketi olarak Türkçülüğü en yüksek formuna ulaştıran Ziya Gökalp ise üçlü tasnifini yaptığı “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” isimli eserinde “*çağdaş bir İslam Türklüğü*” modelini çizmiştir. “*Muasır bir İslam Türklüğü; millî muasırlaşma sentezi*”ni kuran Ziya Gökalp, millî devletin fikrî bir tercih değil; tarihî bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Millî devlet Gökalp'e göre Batıdan siyasi kurumları, bilim ve tekniği almak; ancak kültürel olarak millî kalmak zorundadır. Yusuf Akçura'nın *Batıcılığı* eserinde değerlendirmedeği gibi Ziya Gökalp de *Osmanlılık* fikir hareketini tasnifine almamıştır. İki eserin yazım tarihleri arasındaki fark düşünüldüğünde (dokuz yıl), Gökalp'in *Osmanlılık* siyasetini artık etkisini kaybetmesinden dolayı değerlendirmeye almadığı anlaşılmaktadır. Gökalp, “*sentezci*” bakışıyla Türk kimliği için parolayı belirlemiştir: “*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp*

medeniyetindenim!” Türkleşmek ile İslamlaşmak arasında bir zıtlığın olmadığını ve bunlarla Muasırlaşmak arasında da bir çatışmanın olmadığını önemle vurgulamıştır.

Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset”i ile Ziya Gökalp'in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”ı aslında Türk kimliğinin inşası noktasında birbirini tamamlar niteliktedir. Akçura ve Gökalp “millî kimlik kuramcısı” görevini üstlenmiştir. Türk İnkılâbını “milliyet” ve “medeniyet” esaslarının temelinde kuran Mustafa Kemal Atatürk ise aydınlarımızın aktarımından; özellikle Akçura ve Gökalp'in bu tecrübelerinden faydalanarak tüm Türk toplumunu bütünleştirici bir tanım yapmıştır: “Ne Mutlu Türk'üm Diyene!”

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2016). İttihatçılıktan Kemalizme, (Çeviren: Berktaş, F.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmet Ferit. (Haziran 1904/2014). Bir Mektup, Üç Tarz-ı Siyaset-Yusuf Akçura içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 51-65.
- Akçura, Y. (15 Mart 1904/2014). Üç Tarz-ı Siyaset, Üç Tarz-ı Siyaset-Yusuf Akçura içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 17-39.
- Akçura, Y. (1928). Türkçülük, Türk Yılı içinde, İstanbul: Yeni Matbaa (Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından yayımlanmıştır).
- Akşin, S. (1992). Siyasal Tarih (1789-1908), Türkiye Tarihi III/Osmanlı Devleti (1600-1908) içinde, (Editör: Akşin, S.), İstanbul: Cem Yayınevi, 73-188.
- Akşin, S. (2012). Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ali Kemal. (26 Mayıs 1904/2014). Cevabımız, Üç Tarz-ı Siyaset-Yusuf Akçura içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 41-50.
- Alkan, M. Ö. (2005). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim, Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, (Derleyen: Karpat, K.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 73-242.
- Bostancı, N. (1998). Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik, Türkiye Günlüğü, (50), 38-55.
- Cöhçe, S. XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri, <http://static.dergipark.org.tr/article/download/f894/2c42/c8c4/5ca464de48a5f.pdf?>
- Çalen, M. K. (2015). Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in Üçlü Tasnifleri: Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp-Türk Yurdu Yazıları içinde, (Editör: Sağlam, S.), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 332- 342.
- Dalbay, S. R. ve Avcı, N. (2018). Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23 (1), 17-39.
- Devlet, N. (05 Şubat 2019). Yusuf Akçura'nın Hayatı, https://www.altayli.net/yusuf-akcuranin-hayati-1876-1935.html#_edn42

- Ekincikli, M. ve Işık, Y. (2019). Ebedî Şeften Millî Şefe Kimlik İnşası; Yeni Nesil Yetiştirme Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Theary and Practice in Education-Science, Experience and Knowledge, (Editors: Akpınar Dellal, N.; Koch, S.; Stankowski, W.), (Contemporary Educational Research Association), Düsseldorf: Lambert Academic Publishing LAP, December-ISBN: 978-620-0-44130-0, 266- 290.
- Georgeon, F. (1999). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), (Çeviren: Alev Er), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökalp, Z. (2013). Kültür ve Medeniyet/Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak, (Hazırlayan: Tosun, E.), Konya: Gençlik Kitabevi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2017). Türkçülüğün Esasları (Günümüz Türkçesiyle), (Hazırlayan: Ünlü, M.; Çotuksöken Y.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gökseloğlu, A. N. (2015). Ziya Gökalp'in Hayatı ve Aile Çevresi, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp-Türk Yurdu Yazıları içinde, (Editör: Sağlam, S.), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 94-103.
- Gözübüyük, F. (2015). 23 Mart Ziya Gökalp'in Doğum Yıldönümü Münasebetiyle; Ziya Gökalp ve Türk Yurdu, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp-Türk Yurdu Yazıları içinde, (Editör: Sağlam, S.), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 107-111.
- Gözübüyük Tamer, M. (2014). Kimliklerin Seyrine Bir Bakış, Folklor/Edebiyat Dergisi, 20 (77), 83-99.
- Günay, Ü. (2010). Gökalp, Millî Kimlik ve Din, Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp içinde, (Editör: Günay, Ü.; Çelik C.), İstanbul: Kesit Yayınları, 9-58.
- Gündoğan, A. O. (2015). Osmanlı'nın Son Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Fikir Akımları ve Ziya Gökalp (1876-1924)-Türkçülüğün Fikir Babası-, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp-Türk Yurdu Yazıları içinde, (Editör: Sağlam, S.), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 169-178.
- Hanioğlu, Ş. M. (2001). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 23, 476-484.
- İnalcık, H. (2015). Ziya Gökalp, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp-Türk Yurdu Yazıları içinde, (Editör: Sağlam, S.), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 147-149.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2015). Meşrutiyetten Günümüze Ziya Gökalp, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp-Türk Yurdu Yazıları içinde, (Editör: Sağlam, S.), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 185-198.
- Karal, E. Z. (2014). Ord. Prof. Enver Ziya Karal-ÖN SÖZ, Üç Tarz-ı Siyaset-Yusuf Akçura içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, XI-XXI.
- Karal, E. Z. (2014). Üç Tarz-ı Siyasetin Tepkileri-Ön Söz, Üç Tarz-ı Siyaset-Yusuf Akçura içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1-3.
- Karal, E. Z. (2014). Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Düşünceler-Ön Söz, Üç Tarz-ı Siyaset-Yusuf Akçura içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 5-15.
- Karpat, K. (2009). Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kösoğlu, N. (2015). Ziya Gökalp, Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp-Türk Yurdu Yazıları içinde, (Editör: Sağlam, S.), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 125-139.
- Maraş, İ. (22 Şubat 2017). Hüseyinzade Ali (1864-1940) ve Türk Düşüncesi Açısından Önemi, <https://kafkassam.com/huseyinzade-ali-1864-1940-ve-turk-dusuncesi-acisindan-onemi.html>
- Mardin, Ş. (2015a). Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015b). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muhammetdin, R. (1998). Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Nohutçu, A. (2007). Kamu Yönetimi, Ankara: Savaş Yayınları.
- Özçelik, İ. ve diğerleri. (2001). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Özodaşık, M. (1999). Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme (1923-1950), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özodaşık, M. (2006). Yeni Nesil, Konya: Tablet Kitabevi.
- Özyurt, C. (2013). Türkiye’de Eğitim İdeolojisi ve Kimlik İnşası, Eğitime Bakış Dergisi, (26), 8- 21.
- Tunaya, T. Z. (1983). Atatürkçülük, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1, 89-90.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, tdk.sozluk.gov.tr
- Türkbağ, A. U. (2003). Kimlik, Hukuk ve Adalet Sorunu, Kimlikler içinde, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ankara: Doğu Batı Yayınları, (İkinci Baskı), Mayıs-Temmuz, (23), 209-216.
- Ülken, H. Z. (2006). Seçme Eserleri-I Ziya Gökalp, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2014). Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, S. (2011). Mustafa Kemal Atatürk, Hayatı ve Eseri, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yalçın, S. (2013). Türk Modernleşmesi ve Atatürk, Semih Yalçın İlmi Makaleler içinde, (Yayına Hazırlayan: Erdoğan Özünlü, E.), Ankara: Berikan Yayınları, 2, 113-121.
- Yazıcı, E. (2017). Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme Perspektifinden Türkiye’nin Son Yüz Yılı, Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, (Editör: Yazıcı, E.), Ankara: Akçağ Yayınları, 11-43.
- Yılman, M. (2003). Eğitimin Tarihsel Temelleri, Öğretmenlik Mesleğine Giriş, (Editörler: Demirel, Ö., Kaya, Z.), Ankara: PegemA Yayıncılık, 21-46.
- Zürcher, E. J. (2002). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları.